

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 4. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

Rózsa Márton

Augsburgi Brúnó és Szent István

Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita

Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához

---

Buza János

Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában

Romsics Gergely

A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918

Hantos-Varga Márta

A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet
és a szentszéki megnyilatkozások alapján

László Andor

Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában

Novák Attila

Kibucok és szövetkezetek az 1960-as évek Magyarorszáján

Vita a vidéktörténeutről

Gyáni Gábor, Tomka Béla, Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna,
Horváth Gergely Krisztián írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Rózsa Márton** Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához 615
- Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita** Hollókőtől Esztergomig. Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához 639
- Buza János** A pénzügyi válság előszele. Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában 669
- Romsics Gergely** Érdek, befolyás, birodalom. A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918 679
- Hantos-Varga Márta** A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet és a szentszéki megnyilatkozások alapján 705
- László Andor** Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában 737
- Novák Attila** Kibucok és szövetkezetek, avagy szövetkezeti gondolatok az 1960-as évek Magyarorszáján – izraeli visszhanggal 753

VITA

- Gyáni Gábor** Egyfajta vitastílusról 765
- Tomka Béla** A jelenkortörténet kutatásáról és a források vétőjogáról 775
- Valuch Tibor** A jelenkortörténetről és az államszocializmus társadalmáról tárgyilagosan. Megjegyzések Horváth Gergely Krisztián írása kapcsán 781
- Varga Zsuzsanna** Vitacikk vagy vádirat? 791
- Horváth Gergely Krisztián** Egy elmaradt vita margójára 799

ÉRDEK, BEFOLYÁS, BIRODALOM

A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918

ROMSICS GERGELY

INTEREST, INFLUENCE, EMPIRE

Balkan Expansion in Hungarian Foreign Policy Planning, 1917–1918

Despite the growing war exhaustion, in 1917 Hungarian political and economic elite groups were growing increasingly confident in the possibility of victory in the East. Anticipating a triumphant peace, the leading figures of Hungary's economic and academic life – relying on a dense social web of diverse associations – revisited and refined earlier plans aimed at increasing Hungarian influence in the Balkans. This paper surveys the thinking and networking processes related to these plans which represent one of the last chapters of Hungarian foreign policy thought conceived in characteristically imperial terms.

Keywords: Balkan expansion, Hungarian influence in the Balkan, Hungarian foreign policy

---

A balkáni expanzió gondolatának politikai-eszmetörténeti kontextusa

Az első világháború fordulatai nyomán 1917 tavaszára kialakult helyzet a magyar birodalmi gondolat utolsó fellángolásához vezetett. A háttország tömegeit és a frontkatonákat egyaránt sújtó, egyre fokozódó nélkülözés, a háború társadalmi támogatottságának 1917/1918 fordulóján nyilvánvalóvá vált megroppanása ellenére széles elitkoalíció sorakozott fel, és tartott ki a magyar gazdasági és politikai érdekek déli-délkeleti irányú érvényesítésének programja mellett. Ezt összességében egy olyan magyar „informális birodalom” létrehozására tett kísérletként értékelhetjük, amely az Osztrák–Magyar Monarchia államjogi keretein belül kibontakozva a késő dualizmus magyar *establishment*-jének gazdasági ambícióit elégítette volna ki, az orosz nagyhatalom külpolitikai terveit és a szomszéd nemzetek irredenta törekvéseit is akadályozva. Az ezirányú gondolkodást a hadiszerencse délkeleten és keleten látványos megfordulása katalizálta. Bár Szerbia 1915 őszén bekövetkezett összeomlását és Belgrád – immár tartós – megszállását 1916 során a cári Oroszország tavaszi-nyári nagy offenzívája és Románia nyárvégi hadba lépése még

---

Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály.

nagyon is ellenpontosította a hazai közgondolkodásban, az orosz támadást követő harctéri konszolidáció, a cári haderő látványossá váló belső bomlása, s legfőképpen Bukarest december 6-án történt elfoglalása Budapestről szemlélve valódi és döntő fordulatnak tűnt. Az 1917-es év újabb harctéri sikerei és az Orosz Birodalom összeomlása nyomán egyre inkább úgy látszott, a következő időszakban lehetőség nyílik a központi hatalmak keleti győzelmének sajátos dimenziójaként – az osztrák partnerrel és a német szövetséggel akár konfliktust is vállalva – megvalósítani a balkáni térnyerés magyar programját. Ez a széles körben elterjedt vélekedés katalizálta az 1914 előtt megfogalmazott, s már 1915-től kezdve egyre világosabban megmutatkozó ambíciókat, magával vonva a tudományos és a gazdasági elit egyre fokozódó önmozgósítását. Jelen tanulmány ennek a folyamatnak az előzményeit röviden felvázolva az 1917–1918-as külpolitikai gondolkodás központi dimenzióját alkotó balkáni befolyásszerzés és expanzió terveit, és az ezek mögött álló csoportok helyzetértékelését, jövőképeit igyekszik bemutatni.

Az 1914 előtti magyar külpolitikai gondolkodás főbb, *establishment*-közeli áramlataiban két eszmerendszer találkozott. A hatalomra, versengésre és háborúkra vonatkozó, úgynevezett reálpolitikai reflexiók szoros szimbiózisban léteztek a liberális nacionalizmus eszmei örökségével. E német gyökerű, a bismarcki államépítés fordulatai nyomán a vilmosi birodalomban népszerűvé lett szintézis szerint a civilizált nemzetek feladata, hogy erős államokat hozzanak létre, s ezzel az emberiség ügyét saját érvényesülésük, fejlődésük révén mozdítsák elő. A gondolkodásmód őrizte, ha csak nyomokban és a szólamok szintjén is, a liberális nacionalizmusra jellemző nemzetek közti szolidaritás gondolatát, ugyanakkor lényegét tekintve legitímálta a hatalmi politizálást, az expanzió különböző formáit is beleértve (gyarmatszerzés, befolyási övezet létrehozása, kliensállami rendszerek).¹

Ez a versengés a 19. század végi magyar külpolitikát a Balkán, de akár a tágabb Kelet felé is orientálhatta, olyan területek felé tehát, ahol egy feltörekvő, ám a vetélytársakhoz képest gyenge (társ)nagy hatalom számára is lehetségesnek tűnt érdekeit érvényesítenie. Az első világháborút megelőző évtizedekben – a magyar nacionalizmus növekvő magabiztosságát is tükrözve – jelentkeztek egyre növekvő számban a nemzeti feladatokat ezen geopolitikai vektorok mentén továbbgondoló állásfoglalások. Csaplár-Degovics Krisztián és Demeter Gábor az előbbi hagyomány, tehát a balkáni irány koloniális diskurzusait, Ablonczy Balázs az eurázsiai dimenzióra vonatkozó reflexiókat tárta fel az elmúlt években. Elemzésük egyaránt azt mutatja, hogy a magyar befolyás kiterjesztése egyszerre tétéleződött a magyarság politikai, civilizációs érettségét bizonyító eredményként s olyan előnyszerzéseként, amely egy civilizált nemzetnek „kijár”.²

1 Romsics Gergely: A külpolitikai realizmus és a liberális nacionalizmus összefonódó hagyományai a késő dualizmus Magyarországon. *Századvég* [Új folyam] 3 (2023) 2. sz. 103–107., 113–117.

2 A turanizmust is megfestő civilizációs, a liberális nacionalizmus örökségét hordozó beszédmódra példa Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1914-ből. „Mi talán a magyarság szellemi vezetése alatt, ázsiai fejrokonaink révén fogunk az új emberi kultúra – az ősi emberi kultúra jegyében – új tömlőbe régi bört szüretelni.” Idézi Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Bp., 2016. 73.; Csaplár-Degovics Krisztián: *„Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”. Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914)*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 95–97., 167–171.; Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig*.

Az említett szerzők korabeli bürokrátákra és értelmiségiekre fókuszáló elemzéseinek következtetéseit a korszak politikusainak rövid szemléje is megerősíti. Ifj. Andrassy Gyula például sokszor hangsúlyozta: a kis nemzetek „valódi” felszabadulása és a magyar birodalmiság szorosan összetartozó elképzelések, amelyek megfelelnek az európai alkotmányos és civilizációs hagyományoknak.³ A „népek kiméletet nem ismerő bős versenyében” Tisza István szerint is csak az erősödés, a terjeszkedés biztosított garanciát a fennmaradásra, míg „a megállás végleges katasztrófát jelent[ett]”.⁴ Tisza a magyar befolyásszerzés birodalmias ambícióit a háború során sem tagadta meg. A soknemzetiségű magyar állam és a kettős monarchia további etnikai dilemmákkal való terhelése ellen sokszor szót emelt, ám az osztrák–magyar és ezen belül a magyar érdekszféra kiterjesztésének déli és délkeleti irányait a világháborús években maga is külpolitikája tengelyébe állította.⁵

A világháború előtti időszak elitcsoportjainak gondolkodásában tehát a birodalmias befolyásszerzés mérlegelésével szorosan összekapcsolódott a nemzetek elkerülhetetlen versengésének hangsúlyozása. Ez a Tisza egyes híveitől a kor legradikálisabb jobboldali fórumáig, a *Cél* folyóirat köréig terjedő vonulat a kollektív életöszönt az uralom igényével összekötő, s azt minden politika alapjává megtevő Réz Mihály írásaiban kapott kanonikus formát.⁶ Szemere Miklós, a *Cél*-alapító politikus-világfi és Réz Mihály, a Tisza-hívó kolozsvári professzor egyetértettek abban, hogy a világpolitika hatalmi versengés terepe, s alanyai az államépítésre törekvő, terjeszkedő nemzetek.⁷ A náluk mérsékeltebb, a *Magyar Figyelő* lapjain publikáló „második vonalas”, Tisza-párti értelmiség jelentős része is az expansionista külpolitikai ambíciókat legitimáló, szociáldarwinista ihletésű gondolatokat hirdette, s ebbéli erőfeszítéseikben a függetlenségi táboron belül is akadtak szövetségeseik.⁸

A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. Sofia–Bp., 2018. (Publications of the Bulgarian–Hungarian History Commission 5) 46–50.

- 3 Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája.* Bp., 2003. 109.; Ifj. Andrassy Gyula: Barátságos viszonyt a Balkán államokkal. *Magyar Hírlap* 1912. november 6. 1–2.
- 4 Gr. Tisza István beszéde Nagyváradon a biharmegyei nemzeti munkapárt alakuló gyűlésén. 1910. március 3.; Beszéd 1910. május 8-án Sárospatakon, az olaszliszcai választókerület munkapárti jelöltjének támogatására.; Tisza István képviselőházi beszéde a véderőjavaslat vitája során. 1911. július 24. In: *Tisza István Képviselőházi beszédei.* I–IV. Szerk. Kun József. Bp., 1930–1937. IV. 142., 303., 573–574.
- 5 József Galántai: Die Kriegszielpolitik der Tisza-Regierung 1913–1917. In: *Nouvelles études historiques. Publiées à l’occasion du XIIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois.* Bp., 1965. 201–225.; Imre Ress: István Tisza and Austria–Hungary’s Balkan Policy, 1913–1914. In: *Bulgaria and Hungary in the First World War. A View from the 21st Century.* Ed. Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska. Bp.–Sofia, 2020. (21st Century Studies in Humanities) 135–137., 189–191.
- 6 Réz Mihály: *Nemzeti politika.* Bp., 1907. 89–95.
- 7 Réz Mihály: *A történelmi realizmus rendszere.* Bp., 1923. 156., 165.; Szemere Miklós: Civilista és politika. 1904. július. [Röpirat.] In: *Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai 1903–1918.* Szerk. Barbul Jenő. Bp., 1918. 19–20.; Szemere Miklós: Külügyi politika. *A Cél* 1 (1910) 4. sz. 86–90.; Uő: Török testvérek, előzzük meg a szlávokat. *A Cél* 2 (1911) 9. sz. 94–98.
- 8 Kanonikus függetlenségi és kiegyezéspárti – sokban hasonló – megfogalmazásához lásd Hoitsy Pál: *Nagy-Magyarország. A magyar történet jövő századai.* Bp., 1903. 46., 64.; Bekics Gusztáv: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője.* Bp., 1905. 145–152. Elemzésükhöz lásd ifj. Bertényi Iván: A „magyar birodalmi gondolatról” az I. világháború előtt. *Kommentár* 2 (2007) 4. sz. 41–43.; Romsics Ignác: *A magyar birodalmi gondolat.* Bp., 2002. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián [Elhangzott 2002. február 14-én]) 14–20. Varga Bálint: A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. *Századok* 154 (2020) 1187–1206.

A Balkán-háborúk természetes módon katalizálóan hatottak az informális magyar birodalomépítés balkáni programjára. Kállay Béni koncepcióját folytatva és kiterjesztve a politikai és tudományos spektrum széles koalíciója sorakozott fel a magyar érdekek határozott délkeleti irányú képviselője mellett.⁹ A balkáni helyfoglalás politikája egyszerre szolgálta volna a közös birodalom életképességének demonstrációját, a magyar hatalmi politika elsődleges terepén történő befolyásszerzést és Oroszország visszaszorítását – ekként pedig lényegében megfelelt a magyar parlamenti pártok külpolitikai programjainak.¹⁰ Ez világosan megmutatkozott a világháború előestéjén, 1914. május 26–27-én a közönségi magyar delegáció tagjaként felszólaló katolikus néppárti Rakovszky Béla és a függetlenségi Károlyi Mihály beszédében is. Álláspontjukat – amely a német befolyás korlátozását, egyben az annexiók kerülését írta elő – a szót kérő Tisza István és párthívei, Lukács György és Szüillő Géza lényegében támogatta, csupán Károlyi németellenessége ütött el a képviselőtársai által felvetett gondolatoktól.¹¹

A balkáni expanzió korai tervei a világháború idején

A balkáni magyar küldetés és az Oroszországgal, illetve a balkáni térség irredenta elitjeivel szembeni önvédelem általános elfogadottságnak örvendő programja ellenére a háború kitörése és első időszaka a birodalmias külpolitikai tervek háttérbe szorulását hozta. Az 1914/1915 fordulóján tapasztalható rossz közérzet, szorongás nem kedvezett a határon túlra tekintő gondolkodásnak. Csak az 1915 során lezajlott keleti, majd délkeleti offenzívák, illetve az új olasz front stabilizálódása nyomán indult meg szélesebb körben és komoly erőforrások felhasználásával a magyar érdekszféra, egyfajta „informális birodalom” kiterjesztésének tervezése. Ez a folyamat 1915–1916-ban összefonódott a német vezetéssel létrejövő *Mitteleuropa* kívánatosságáról szóló vitával, azonban – első pillantásra meglepő módon – a német–osztrák–magyar viszony vonatkozásában kialakult lövé-

9 Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátortalan kísérlet maradványai. *Aetas* 15 (2000) 1–2. sz. 239–240.; Demeter: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, 43–44.; Makkai Béla: Bosznia–Hercegovina mint magyar kivándorlási, avagy expanziós célterület. *Pro Minoritate* 22 (2013) 1. sz. 136. A legtágabb kontextusában, összefoglalóan lásd Ress Imre: Bosznia–Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Szerk. Csibi Norbert – Schwarzwölder Ádám. Pécs, 2018. 73–107.

10 Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Bp., 1978. 104–106.; Szalai: *Ifjabb Andrássy Gyula*, 49.; Vermes Gábor: *Tisza István*. Bp., 2001. 299.; Tőkéczi László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Bp., 2000. 223–224. Releváns korabeli megnyilatkozásokhoz lásd ifj. Andrássy Gyula: Monarchiánk és az entente hatalmak. *Magyar Hírlap* 1913. október 28. 3. A korabeli hangokhoz a Munkapárt oldaláról lásd Deme Károly: *Magyarország helyzete és az európai népek harca*. Kolozsvár, 1913. 42. Függetlenségi nézőpontból lásd a *Budapesti Hírlap* vezércikkét az algecirasi válság kapcsán (1906. április 4. 1.), amely szerint a közös külpolitika önsorsrontásával szakítva a Monarchiának „rég menekülnie kellett volna a rajta fölhízni akaró barátoktól, hogy szövetkezzék azokkal, akik Anglia vezérlete alatt fönntartják az európai egyensúlyt, visszaszorítják a Középtengertől a Németbirodalmat is, Oroszországot is s ezek ellenében, mint védőfalat és kiegyenlítő súlyt megőrzik nagy hatalomnak Ausztriát.”

11 *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság naplója és irományai*. Bp., 1914. 139–156., 181–193.

szárcok ellenére a magyar expanzió szükségessége és balkáni célterülete kapcsán nem zajlott le hasonlóan nagyszabású közéleti vita: a déli, délkeleti ambíciók jogossága nyíltan kevés fórumon kérdőjeleződött meg 1917 vége előtt.¹²

A háború alatt még a (polgári) baloldalon is felmerültek hasonló elképzelések. A polgári radikális pártalapító, ám egyúttal az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (= OMKE) főtitkári tisztét is betöltő Szende Pál szenvedélyes állásfoglalásban jelentette ki: „Magyarország jövője a Balkánon van”. Ezért Szende a magyar külpolitika fő céljaként azt határozta meg, hogy „Magyarország legyen a Balkán vezető állama és Budapest a Balkán gazdasági és kereskedelmi központja”. Álláspontjának birodalmias dimenzióját annak hangsúlyozásával tette félreérthetetlenné, hogy mindig olyan kapcsolatokra kell törekedni, amelyekben „mi vagyunk az erősebb fél”, s erre hivatkozva javasolt távolságtartást Berlintől.¹³ Ugyanekkor pártjának elnöke, Jászi Oszkár inkább úgy vélte: „Közép-Európa német hegemonia alatt, s a Balkán magyar vezetés alatt: ez a derengő új idők perspektívája.” A német főhatalom igenlését leszámítva azonban kettejük érvelése sokban hasonlított: a balkáni magyar szerepvállalást minden nép számára kívánatosnak és hasznosnak, a világtörténelemből és a modern politikatudomány szótárából egyformán ismerős „jóindulatú hegemon” koncepciójához hasonlóként írták le.¹⁴

Ez a gondolatmenet nemcsak Andrássy Gyula – a leginkább „imperialistaként” elkönyvelt vezető magyar politikus –, de akár a függetlenségek mérsékelt szárnyát vezető és liberális pacifizmusáról ismert Apponyi Albert háborús munkáiból is származhatna. A háború első szakaszában Apponyi – ahogy azt a radikálisok is gyakran tették – hosszan elemzte Kossuth beszédeit, s ezek alapján rögzítette célként, hogy „a Balkán nyugoti befolyás alá” kerüljön, „a Balkán-népek önállóságának sérelme nélkül, a gazdasági és a culturalis összeköttetések révén, melyeknek csak akadályai hárítandók el”. Apponyi szerint a folyamat sikere a magyar biztonságot és prosperitást is garantálta volna, ráadásul visszaszorítva, illetve megfékezve a cári Oroszország befolyását és a balkáni „bajkeverő” nacionalizmusokat.¹⁵

Hasonló deklarációkkal – különösen 1915 és 1916 nyara között – Dunát lehetett volna rekeszteni. Andrássy Apponyihoz hasonlóan a kis népek szabadságának biztosításáról, az idegen nagyhatalom kiszorítása révén helyreálló erőegyensúlyról, valamint az új Mitteleurópában a szövetséges balkáni államok és az Oszmán Birodalom területein történő magyar befektetésekről írt elsősorban, amikor a magyar külpolitika céljait igyekezett számba venni.¹⁶ A munkapárti képviselő, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (= GYOSZ) korábbi vezérigazgatója, Hegedüs Lóránt egyenesen az Osztrák–Magyar Monarchia és a balkáni államok uniójáról értekezett, amelyet azonban a német hatalmi tervek

12 Bertényi: A „magyar birodalmi gondolatról”, 53–56.; Egry Gábor: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. Nemzet, állam, birodalom az első világháború idején. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Bp., 2017. 67.

13 Szende Pál: A Balkán és Magyarország jövője. *Világpiac* 1 (1915) 1. sz. 5–8.

14 Jászi Oszkár: A közép-európai gazdasági közeledés. *Huszedik Század* 16 (1915) 2. sz. 126., 130.

15 Apponyi Albert: *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában*. Bp., 1915. 27–28.

16 Gróf Andrássy Gyula: *A világháború problémái*. Bp., 1916. 64–65., 92.

megvalósulása előtt sürgetett kivitelezni.¹⁷ Különbség tehát újfent a *Mitteleuropa* iránti lelkesedésben mutatkozott, nem a magyar ambíciókat illetően.

A Tisza István vezette magyar kormány 1915 őszére „felzárkózott” a magyar politikai és gazdasági elitcsoportok mögé, s készen állt formálisan is jelezni saját délkeleti irányú prioritásait Bécs és Berlin felé egyaránt.¹⁸ Tisza elzárkózott Szerbia annexiójától, ám ragaszkodott Belgrád függő helyzetbe kényszerítéséhez, Bosznia-Hercegovina megszerzéséhez Magyarország számára és a német integrációs tervek megakadályozásához.¹⁹ Tisza utolsó nagy külpolitikai memoranduma 1916 júliusában még egyszer megismételte elgondolását, s pusztán a szövetségessé előlépett Bulgária (1915. október 14.) alaposabb kompenzációjára vonatkozó javaslat, így Szerbia területének nagyobb arányú csökkentése révén volt „radikálisabb” a korábbi elgondolásoknál.²⁰

Tiszának az osztrák körök elképzeléseivel ellentétes, az annexiókat elutasító, de az informális balkáni birodalomépítést erős magyar részvétellel szorgalmazó álláspontját részben épp az erősítette bécsi vitái során, hogy Magyarországon saját pártján messze túlnyúló politikai és társadalmi koalícióra támaszkodhatott a kérdésben. Az osztrák imperialistákkal és a német nagyhatalommal, akárcsak a szlávbarát politikával szemben a függetlenségi elit is hasonló kiállást várt el.²¹ A magyar érdekek védelmét szem előtt tartva még olyan, az annexiók politikát elvben támogató hívei sem szálltak vele vitába, mint a Szerbia beolvasztását javasló Thallóczy Lajos.²² A turanisták között is előfordultak vérmes annexionisták, így Paikert Alajos vagy Sassi Nagy Lajos, akik azonban szintén támogatták a hivatalos külpolitikai irányvonalat.²³ A „mérsékelt”, de befolyásosabb turanisták eleve nem annexiókban gondolkodtak: fő szövetségesként a szintén turáni Bulgáriát határozták meg, s fajrokonság és gazdaságföldrajzi adottságok szintéziseként képviselték expanziós programjukat.²⁴ E tarka eseti koalícióval a háta mögött Tisza abban sem ütközött ellenállásba, hogy a birodalmon belül és a német szövetséggel egyaránt

17 Hegedüs Lóránt: *A magyarság jövője a háború után. Politikai tanulmány.* Bp., 1916. 49–53.

18 Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Bp., 2014. 175.

19 Vermes: *Tisza István*, 348–349.

20 Tisza István memoranduma Ferenc Józsefnek. 1916. július 7. *Gróf Tisza István összes munkái.* I–VI. Kiad. Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1923–1933. V. 240–244.

21 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSZK KT) Apáthy-iratok. Apáthy István levelezése. Fol. Hung. 1673. Márki Sándor levele Apáthy Istvánnak. 1916. augusztus 17. f. 204–205. Márki a háborús áldozatokra apellálva követelte a magyar érdekek figyelembevételét és teljesítését. A szélesebb nyilvánosságban megtalálható, eltérő hangsúlyú, ám összességében Tiszát erősítő kiállásokhoz lásd Cséry Lajos: *Új honfoglalás.* Bp., 1915. 21.; Hegedüs: *A magyarság jövője*, 27.; Apponyi Albert. *Budapest* 1915. december 10. 2–3.; Gratz Gusztáv: Németországhoz való gazdasági viszonyulásunk. *Magyar Gyáripár* 5 (1915) 23. sz. 4–6.; Sassi Nagy Lajos: A Balkán-államok és a turánizmus. *A Cél* 6 (1915) 8. sz. 482–483. Összefoglalóan lásd Szabó Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében 1915–1918.* Bp., 1976. 31–34.

22 Galántai: *Kriegszelpolitika*, 209.; Vermes: *Tisza István*, 289–291.

23 Ablonczy: *Keletre magyar*, 90.; OSZK KT Paikert Alajos napló. *Quart.* Hung. 3264. VI. k. 1916. június 11. [9. l.]; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Miniszterelnökség. A miniszterelnök félhivatalos iratai 1867–1921. K467 (= K467) 15. cs. 1915/100res. Paikert Alajos memoranduma. Germán-Turán Állam-szövetség. Bulgária megnyerése. Területek uj beosztása. 1915. augusztus. f. 184–186.

24 Sassi Nagy: *A Balkán-államok*, 482–483.

elismertetendő előjogokon alapuló magyar befolyásszerzést a Balkánra korlátozta volna, ennek érdekében ugyanakkor készen állt konfliktusok vállalására is.²⁵

A magyar külpolitika „déli dimenziójának” közéleti tematizálásához a magyar tudományosság számos képviselője is hozzájárult. A történészek közül Thallóczy Lajos Bosznia-Hercegovina annexiója mellett érvelt, kifejtve, hogy „Boszniának, mint önálló szervezetnek el kellett múlnia”, s az oszmán vagy a magyar – a két regionális tényező – egyike mindenképpen megszerzi felette az ellenőrzést.²⁶ Márki Sándor hasonló szellemben az Adria történetét dolgozta fel, a füzetben a dualizmus korát állítva be úgy, mint a hagyományos, de eleinte Velence, majd a török által elgáncsolt magyar ambíciók beteljesülése felé tett döntő lépések időszakát, amelynek eredményeit most, a világháború idején kell és lehet kiteljesíteni.²⁷ A liberálisabb beállítódású történészek, így például Marczali Henrik, a háborús években lényegében felzárkóztak ehhez a programhoz, amely így a magyar történésztszadalmon belül érdemi kihívó, alternatív elgondolás nélkül maradt.²⁸

A magyar ambíciók tudományos legitimációját leginkább mégis a földrajz akadémiai művelői támogatták.²⁹ A háború előtti években a balkáni kérdésben e közösségből a legaktívabban Havass Rezső, a Földrajzi Társaság társelnöke igyekezett a szélesebb olvasóközönségnek is bemutatni a politikai-gazdasági vágyakat a természeti determinizmus súlyával felruházó humángeográfiai megközelítésnek a hasznosságát – néha szenzációhajhász stílusban („Budapest legyen a Balkán Párisa”).³⁰ Havass a földrajztudományt egyértelműen *kämpfende Wissenschaft*ként értelmezte, amelynek célja a nemzeti érdek jobb megragadása és érvényesülésének elősegítése.³¹

Ez a szellemiség tükröződött Cholnoky Jenő háborús állásfoglalásaiban is, aki a Thesszalonikiig nyúló befolyásszerzés tervének kölcsönzött tudományos súlyt, kifejtve a Földközi-tenger geopolitikai és gazdasági súlyának általa vélelmezett háború utáni növekedését.³² Ebben még a leendő béke jelentette lehetőségekkel kapcsolatban jóval visszafogottabb Haltenberger Mihály is hasonló álláspontot képviselt a háború következményeit mérlegelő könyvében.³³ Az egyik legnagyobb tekintélyű földrajztudós, Lóczy Lajos vezetésével 1916-ban „expedíció” indult Nyugat-Szerbiába, pontos adatokat gyűjtve a

25 MNL OL Pénzügyminisztériumi Levéltár. Pénzügyminisztérium. Elnöki rezervált iratok (1871–1944) K256 (= K256) 7. cs. 1916/6res. Burián István levele Teleszky Jánosnak. 1916. január 16. f. 27–32., 1916/58res. Jegyzőkönyv Pénzügyminisztériumban szervezett, minisztériumközi egyeztetésről. 1916. szeptember 8. f. 320–321.

26 Thallóczy Lajos: Mátyás király bosnyák politikája. *Budapesti Szemle* 69 (1915) 466. sz. 3.

27 Márki Sándor: *Magyar uralom az Adrián. Történelmi vázlat*. Bp., 1915. 39–43.

28 Turbucz Péter: Marczali Henrik I. világháborúval kapcsolatos nézetvi vidéki hadi beszédei, háborús írásai és a sajtó tükrében (1914–1918). *Per Aspera ad Astra* 6 (2019) 2. sz. 30–51.

29 Demeter Gábor: A modernizációtól a kolonizációs törekvésekig. Magyar utazók, politikusok és gazdasági szakírók a balkáni feladatokról (a 19. századtól az annexiók krízisig). *Századok* 152 (2018) 284–316. kül. 300–302.

30 Havass Rezső: Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia). *Gazdaságpolitikai tanulmány. Földrajzi Közlemények* 41 (1913) 166–170., 197–198.

31 Havass Rezső: A földrajzi elem a magyar nemzeti célok szolgálatában. *Földrajzi Közlemények* 41 (1913) 412–413.

32 Cholnoky Jenő: *A földközi tenger és kijárói*. Bp., 1915. 49.

33 Lásd Haltenberger Mihály: *A világháború geográfiája*. Bp., 1915.

kutatók és állami hivatalnokok által egyaránt elmaradottnak, de nagy fejlődési potenciállal rendelkezőnek tartott államról.³⁴

A nagyobb léptékű elgondolások konkretizálását a szakértelmiség végezte el. A magyar vasúti lobbí, a műszaki értelmiség és a déli-délkeleti nagyvárosok kereskedelmi kamarái együttesen működtek közre abban, hogy a magyar kormány elé alaposan kidolgozott, határozott javaslatok kerüljenek. Nemcsak Návay Aladár memoranduma tekinthető ilyennek, de a Magyar Keleti Gazdasági Központ kiadványai és a vidéki kereskedelmi kamarák erőfeszítései is, hogy közös képviseletet hozzanak létre Budapesten, amely a tervezést összefogó és érdekképviseleti irodaként is működött volna.³⁵ A munkálatok sok esetben a sajtóban is megjelentek, mint például Fodor Ferenc összefoglalója az al-dunai Magyarország közlekedési viszonyairól. A geográfus Fodor szerint a balkáni győzelem nyomán kialakítandó új rendben és a vasutak kiépülését követően „Orsova rövidesen a Duna Hamburgjává válik, különösen, ami a török és bolgár átrakóforgalmat illeti, még inkább, ha majd a tervezett Turnseverin–Negotin, azaz timokvölgyi vasúti vonal utat nyit Bulgária belseje felé.”³⁶

Az expanzió szószólói szerint a magyar infrastruktúra-fejlesztés a balkáni társadalmakban is pozitív fogadtatásra talált volna, s a jóindulatú együttműködés felé nyitott volna utat.³⁷ Mind Serényi Béla volt földművelésügyi (és leendő kereskedelemügyi) miniszter, mind Iklódy Szabó János képviselő a Duna kiaknázását szorgalmazta, még hozzá az elmúlt évszázadban többször tervezett, ám máig sem elkészült Duna–Vardar-csatorna megépítése révén, amely lehetővé tette volna, hogy a magyar és észak-balkáni export Thesszalonikin keresztül jusson a világpiacra.³⁸ Talán fellépésük eredményének – és az ezeket az anyagokat félhivatalos levelezésének tanúsága alapján figyelő, gyűjtő Tisza István szándékának – tudható be, hogy a magyar vízügy meghatározó alakja, Kvassay Jenő kapta feladatul, hogy a Szerbia jövődöbéli gazdasági kiaknázását tárgyaló előtanulmányhoz és miniszterelnökségi jelentéshez teljes körű Duna-szabályozási tervet is készítsen.³⁹

Szintén a fellendülő és perspektívát váltó gazdasági gondolkodást jelző átalakulás volt, hogy a Bosnyák Gazdasági Központ 1915 végétől – tehát a déli útvonal megnyílása után nem sokkal – Magyar Keleti és Bosnyák Gazdasági Központ néven működött tovább, míg nem a boszniai tevékenységre utaló szó el is tűnt a szervezet nem hivatalos nevéből.⁴⁰

34 Brezsnjánkszy Károly: Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója. In: *Lóczy Lajos emlékkötet*. Szerk. Marosi Sándor. Bp., 2002. 23.

35 MNL OL K467 15. cs. 1916/121res. Návay Aladár: Tanulmány a háborús közgazdaság szervezéséről. [1916. június.] f. 308–315.

36 Fodor Ferenc: A magyar Alduna közlekedésföldrajzi viszonyai. *Gazdasági Mérnök* 40 (1916) 16–17. sz. 3–4.

37 Balkányi Béla: Kelet és Nyugat között. *Világ* 1915. július 31. 7.

38 A két nagyobb folyó között a Morava hajózhatóságát is meg kellett volna oldani. Iklódy-Szabó János: *A jövő Magyarországa*. (Megjelent a Magyar Figyelő 1916. évi 7. és 8. a Revue de Hongrie 39. és 41. háborús számában). Bp., 1916. 31–34. Serényi felszólalását Iklódy-Szabó idézi (33.) A tervezés folyamatának folytatódásához lásd MNL OL Kereskedelemügyi Minisztérium levéltára. Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák Közös Irodája. K238 (= K238) 2. tétel. Vidéki kamarák központi irodája. Ülési jegyzőkönyvek 1916–1922. Kereskedelmi és Iparkamarák Központja. 14. ülés. Középeurópa hajózási csatornái. 1917. április 20. f. 473.

39 MNL OL K467 16. cs. 1917/102res. Szerbia. Vázlat. f. 202–249. [Az ország gazdaságföldrajzi felmérése,] 1917/105res. Szabályozási terv. f. 254–259.

40 Magyar Keleti Gazdasági Központ. *Pesti Napló* 1915. december 18. 14.

Ablonczy Balázs joggal mutatott rá, hogy ezek a kezdeményezések általában a tervezés szintjén elakadtak.⁴¹ Ezzel együtt elmondható, hogy az ügyet felkaroló szervezetek élvezték a kormány támogatását, és 1917-ben már bolgár és török parlamenti képviselők látogatására is sor került Budapesten.⁴² A Keleti Gazdasági Központ súlyát növelte, hogy tagjai között tudhatott befolyásos gazdasági vezetőket, köztük Chorin Ferencet és Lánczy Leó elnököt, akik a politikusokkal szemben időről időre aktívan részt is vettek a Központ munkájában.⁴³

A legnagyobb erőforrásokat – jelentős tagságuk miatt is – a kereskedelmi kamarák gyűlései, majd vidéki, végül országos ernyőszervezetük (Kamarák Országos Irodája) lehetnek volna képesek mozgósítani. Lánczy ebben az összefogásban is feltűnik: amikor 1916 februárjában a vidéki kamarák központi irodája megkezdte működését, a következő hónapokban zajló közeledést segítette elő a fővárosi szervezetekkel, benne a Gazdasági Központtal és a Kereskedelmi Múzeummal; majd november 10-én a budapesti kamara nevében megállapodott a Kamarák Országos Irodája létrehozásában, és ezzel létrejött a déli irányú magyar gazdasági expanzió országos ernyőszerve.⁴⁴

A kamarák közgyűlései 1916-os üléseiken már gyakorlati programok kidolgozásáról határoztak, amivel a tagok a kérdésben érdekelt temesvári kamarát bízták meg, s amelyeknek a Keleti Gazdasági Központ nagyobb léptékű terveit kiegészítve konkrét üzleti lehetőségek feltárását is tartalmaznia kellett.⁴⁵ Bár 1916 és 1918 között nem állt fel végül bolgár–magyar és török–magyar kamarai vegyes bizottság, s nem mutatkozik nyoma annak, hogy sikerült volna nagyobb üzleteket bonyolítani, részleges sikereket lehetséges azonosítani.⁴⁶ Szegeden az örökmozgó Tonelli Sándor vezetésével elszánt kísérlet történt a város pozíciójának és leendő hasznának biztosítására, beleértve egy regionális kereskedelmi iskola létrehozását is, Balkán-akadémia néven.⁴⁷ A háborús körülmények ellenére sikerült néhány tőkekihelyezési és kereskedelmi üzletet is megvalósítani, ám a rendelkezésre álló adatok alapján ezek nem vezettek valódi áttöréshez.⁴⁸ Szintén nem valósult meg a szerb egyetemistákat Magyarországon képző program (a bolgár és török testvérprogra-

41 Ablonczy Balázs: „Lándzsahegy”, néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk. Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós. Bp., 2006. 90–93.

42 Nagel Marcell: *A magyar kereskedő a világháborúban*. Bp., 1918. 213–220.

43 Demeter: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig*, 116–119.

44 MNL OL K238 2. t. Vidéki kamarák központi irodája. Ülési jegyzőkönyvek 1916–1922. Vidéki kamarák ülései. 2. ülés. 1916. február 5. f. 239., 11. ülés. 1916. november 10. f. 425. Az országos iroda ugyanakkor csak 1917. június 6-án kezdte meg működését.

45 MNL OL K238 2. t. Vidéki kamarák központi irodája. Ülési jegyzőkönyvek 1916–1922. Vidéki kamarák ülései. 3. ülés. 1916. március 5. III. napirendi pont. Balkánkérdések. f. 270., 4. ülés. 1916. március 12. III. pont. Balkánkérdés. f. 292., 5. ülés. 1916. május 21. f. 311–314.

46 Nagel: *A magyar kereskedő*, 220–221.

47 A Balkán-Akadémia alapító értekezlete. *Szeged és Vidéke* 1916. július 12. 3.

48 Ilyen ügyletekről a *Gyáripár*, az *OMKE* és a *Honi Ipar* számolt be. Példaként lásd Uj szőrzüzem. *Honi Ipar* 1917. február 15. 10. A cikk arról tudósított, hogy a Menczel Vilmos Rt., amely egy ideje prémat és bőrt importált Bulgáriából, most új gyárat hoz létre Szófiában egy bolgár partnerrel.

mok ellenben jól működtek), s a balkáni–magyar egyetem Belgrádban létrehozandó campusa is csak javaslat maradt.⁴⁹

Az 1917-es tudományos és gazdasági (ön)mozgósítás az expanziópárti elitcsoportok körében

A világháború optimistább napjaiban kibontakozó, balkáni irányú régi-új magyar birodalmias külpolitikai gondolkodás számos tervvel gazdagította a különböző egyesületek és a kormányzat irattárait. Ám a megszállt területeken mind a vasútépítéseket, mind a már létező, kisszámú gyár újraindítását a közös hadsereg rendelte el és felügyelte, míg a magyar kormány befolyása az oktatásban volt leginkább tapintható.⁵⁰ A tervek és eredmények közötti kétségtelen feszültség oldására a háború negyedik évében a korábbinál jobb lehetőség látszott nyílni: a keleti „győzelem” nyomán, amely 1917 tavaszától valószínűnek, késő őszétől pedig megkérdőjelezhetetlennek tűnt, komoly lehetőségként merült fel, hogy a magyar elitek, a kormány hathatós támogatását élvezve, hozzákezdjenek a térség szervezett és átfogó penetrációjához, egyben újjászervezéséhez. Románia legyőzése ezt nagyban megkönnyíthette: a vasúti és különösen a folyami közlekedés szempontjából fontos Vaskapu-régió és Szörényvár [Turnu Severin] annexiójának, valamint a hajóforgalom teljes körű ellenőrzésének lehetősége felkerült a magyar külpolitikai gondolkodás horizontjára.

Az időszakot jellemző „birodalmi újratervezés” idején a földrajztudomány jelentős alakjai is újabb munkákkal jelentkeztek. A *Földrajzi Közlemények*ben Teleki Pál mint a társaság főtitkára értekezett a háború idején kibontakozó hódító és „összeolvasztó” erők jelentőségéről, mintegy tudományos alapot építve a területi expanzió elképzelései számára.⁵¹ Eközben Lóczy Lajos 12 munkatársával szerb földön folytatta a rendszeres feltáró munkát, míg Cholnoky Jenő a Duna-medence déli nyitottságából következő természetes és biztonsági okokból is szükséges déli irányú expanzió mellett érvelt.⁵² A náluk egy generációval fiatalabb Fodor Ferenc az egész térség újjárendezésének elveit is lefektette kétrészes tanulmányában, mely a „jövendő béke földrajzát” mutatta be.⁵³

A tudományos közösség kiállása továbbra is megfelelt a magyar kormány politikájának. Tisza 1916/1917 fordulóján makacsul küzdött Bécsben annak elfogadtatásáért, hogy a Monarchia korlátozott, déli expanziós programot kövessen, ehhez azonban Berlinnel szemben is ragaszkodjon.⁵⁴ A miniszterelnök bukása előtt nem sokkal a budapesti pénzügyminisztérium megbízást kapott a magyar álláspont kidolgozására a kreuznachi német-

49 MNL OL K467/15. cs. 1916/67res. Pekár Mihály magántanár és Jeszenszky Sándor fogalmazó előterjesztése a magyar–balkáni egyetem létrehozásáról Belgrádban és szerb egyetemisták magyarországi fogadásáról. 1916. március 31.

50 Pártos Szilárd: *Gazdasági és kulturmunkánk a meghódított Szerbiában*. Bp., 1918. 70–75., 93–96.

51 Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Bp., 2005. 124.; Teleki Pál: Főtitkári jelentés. *Földrajzi Közlemények* 45 (1917) 268.

52 Brezsnjánzsky: *Lóczy*, 23.; Cholnoky Jenő: A magyar medence kapcsolata a Balkánnal. *Turán* 5 (1917) 76–85.

53 Fodor Ferenc: A turáni államok jövődjének földrajza. *Turán* 5 (1917) 337–347., 450–459.

54 Singer, Ladislaus: *Ottokar Graf Czernin. Staatsmann einer Zeitwende*. Graz–Wien–Köln, 1965. 114–115.

osztrák-magyar tárgyalások nyomán, amely a déli expanziós tengelyen igényelt „különleges jogokat” az Osztrák–Magyar Monarchia számára.⁵⁵ A terjeszkedő politikában érdekelt elitcsoportok Tisza erőfeszítéseivel egy időben, már 1916 végén megkezdték a korábbi elképzeléseken nyugvó, déli-délkeleti irányú befolyásszerzés módszertanának kidolgozását. 1916. december 15-én Vágó József, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára, Pór Jenő, az Első Budapesti Gőzmalom Rt. elnöke és a GYOSZ befolyásos tagja, valamint Weiss Fülöp, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatója, a balkáni tervek legfőbb pártfogójának, Lánczy Leónak a bizalmasa tárgyalni utazott Bécsbe. A kereskedők, iparosok és bankárok világát képviselő három tisztviselő a közös külügyminisztériumban tárgyalt, ahol mellettük a szerbiai katonai kormányzóság, ausztriai kamarák és nagybankok, valamint a Német Birodalom megfigyelői is részt vettek a „délkeleti” igények, jogok és lehetőségek felmerésében.⁵⁶ Magyar nézőpontból három kockázati tényezőt is azonosítottak, amelyek utóbb újra meg újra megjelentek az egyre biztosabbnak vélt keleti győzelem hasznát learatni kívánó magyar gazdasági vezetők gondolkodásában: a közös intézmények „ciszlajtán” elfogultságát, a Német Birodalom túlsúlyát a gazdasági lehetőségek felosztásának folyamatában, valamint a küszöbönállónak vélt békekötés nyomán elvesző lehetőséget a vitatott gazdasági kérdések hatalmi szóval történő rendezésére. (Ez utóbbi kategória a kártérítések, a háború idején lefoglalt vagyonok restitúciója és egyéb vitás ügyek sokaságát foglalta magában.)

1917 elején Weiss közvetlenül Lánczynak írva ismét összegezte ezeket a kockázatokat, amikor a Romániával szemben kialakítandó politika a Bukarest megszállását (1916. december 6.) követő időszakban napirendre került. Mint ekkor kiemelte, a közös hadsereg adminisztrációja nem mérlegelte érdemben a magyar gazdasági szereplők igényeit és kezdeményezéseit.⁵⁷ Lánczy az újév előtti egyeztetésekre hivatkozva ezért is fordult közvetlenül Tiszához 1917. január 7-én, az 1916 tavaszán – a magyar királyi és a közös minisztériumok koordinációja mellett párhuzamosan, több szinten – megkezdett tervezőmunka folytatását javasolva. Szokatlan nyíltsággal panaszolta fel a kormány és a közös minisztériumok passzivitását a magyar érdekek biztosítása ügyében, és burkoltan ugyan, de Tiszát is felelőssé téve kijelentette: „Éclat” lesz, mivel a frissen alakult Délkeleti Hítelvédelmi Központ és a Romániában Érdekeltek Magyar Központja egyaránt beszünteti működését, ha nem talál partnerre a kormányzatban.⁵⁸ Panaszja nem volt alaptalan: az időszakban a magyar kormány nem volt képes megfelelő számú jogászt felvonultatni a megszállt területeken a háborús intézkedések és korlátozások következtében elszenvedett jogsérelmek orvoslására indított perekben.⁵⁹

55 MNL OL K256 7. cs. 1917/13res. 1917. május 17. f. 452–455.

56 MNL OL K467 16. cs. 1917/13. Lánczy Leó, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nevében Tisza Istvánhoz. 1917. január 7. Feljegyzés az 1916. december 15-én tartott külügyminiszeri konferenciáról. f. 46–48. [3. melléklet.]

57 Uo. Weiss Fülöp beszámolója Lánczy Leónak. f. 42–45. [2. melléklet.]

58 Uo. Lánczy Leó, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nevében Tisza Istvánhoz. 1917. január 7. f. 20–32.

59 Máté Rigó: *Imperial Elites after the Fall of Empires. Business Elites and States in Europe's East and West, 1867–1928.* Ithaca [NY], 2016. [Doktori disszertáció.]

Lánczy feljegyzésében Szerbiát és Romániát egyaránt olyan területként írta le, ahol komoly magyar érdekek forognak kockán. Mint munkatársai megállapították, „mi magyarok Romániában jóval magasabb összegek erejéig vagyunk érdekelve, mint azt a legbeavatottabb szakemberek is gondolták volna”. Lánczy e két országot egyértelműen a háború utáni magyar gazdaság megerősítésében fontos szerepet játszó területeknek tekintette, amelyekből először különböző jogcímenek a kormánynak *de facto* kárpótlást kell kisajtolnia a magyar vállalatok érdekében, majd amelyeknek hosszabb távon is nyitva kell állniuk a magyar befektetések és érdekeltségek előtt.⁶⁰ A már megszerzett pozíciók megmentése, az érintett vállalkozások kompenzációja annak az ugródeszkának a kiépítését szolgálta volna Lánczy és általában a magyar kereskedelmi-pénzügyi elitek véleménye szerint, amely a békék megkötése után elősegíthette volna a magyar gazdaság helyzetállítását az osztrák és német versenytársakkal szemben.⁶¹

Ha a magyar állam nem is tudta a megfelelő jogi szakembereket minden esetben a gazdasági érdekek védelmére a megszállt területekre delegálni, a háború utáni kapcsolatok bővítése, a kinyerhető erőforrások feltérképezése dinamikusan zajlott. 1917-ben gyors egymásutánban készült el Szerbia, Albánia, Görögország és végül Montenegró gazdaságföldrajzi vázlata. Ezzel azon négy balkáni ország felmérése valósult meg, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalmi ambícióinak – s ebben Bécs és Budapest elitjei egyetértettek – a legakadálytalanabban kellett volna érvényesülniük. A két délszláv államnak katonai vereségük miatt kellett (volna) alárendelt helyzetbe kerülnie, míg a másik két állam hasonló Monarchia- és németbarát politikai „átszervezése” a nem hivatalos hadicélok között szerepelt csupán. Bár az összesítések nagy fokú elmaradottságról számoltak be – a szerb ipari munkásságot a malom- és söriparon kívül például csak 8500 főre becsülték a jelentés készítői –, minden esetben kitapintható volt a magyar érdekekhez kapcsolódó szempontok – bányászati befektetési lehetőségek, szállítás, tengeri kereskedelem – alapos tárgyalása.⁶²

A GYOSZ és a kereskedelmi kamarák lapjai természetesen továbbra is támogatták a magyar gazdasági érdekszféra kibővítésének terveit, és 1917-ben ismét a közeljövőben kötendő békeszerződések nyomán keletkező lehetőségek kiaknázását sürgették. Ebben és más kérdésekben szinte pontosan megismételték Lánczy bizalmas memorandumának érveit.⁶³ Állásfoglalásaikban a közös gazdasági haszon kiemelésé a nagyhatalmak „jogos” érdekeinek hangsúlyozásával párosult. Erre hivatkozva a *Magyar Gyáripar* szerkesztői – Fenyő Miksa GYOSZ-elnök vezetésével – 1917-es beköszöntő írásukban a központi hatalmak kormányain még a konkrétabb és ambiciózusabb balkáni hadicélok hivatalossá tételével kapcsolatos habozást is készek voltak számonkérni.⁶⁴

60 MNL OL K467 16. cs. 1917/13. Lánczy Leó, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nevében Tisza Istvánhoz. 1917. január 7. f. 20–32.

61 Külföldi érdekeink védelme. *Magyar Gyáripar* 8 (1918) 6. sz. 12–13.

62 MNL OL K467 16. cs. 1917/102res. Szerbia, 1917/132/res. 1917. Albánia. Földrajzi vázlat és Magyarország külkereskedelmi forgalma Albániával 1913-ban. Montenegro. f. 352–391.

63 Szemle. *Magyar Gyáripar* 7 (1917) 1. sz. 1–3.

64 Uo. 1.

A gazdasági érdekképviseletek ezen második, 1917-es mozgósítása egybeesett az 1916-ban eltervezett kulturális, egyetemi akciók első lépcsőjének megvalósulásával. Novemberi, formális megalakulását követően januárban nyílt meg az oszmán fővárosban a Magyar Tudományos Intézet, amely a leglátványosabb, de korántsem egyetlen példáját jelentette a folyamatnak.⁶⁵ Mint Ablonczy Balázs összefoglalta, a turáni akciók – tehát a bolgár és az oszmán-török kapcsolatok erősítésére tett erőfeszítések – eredményeként

„... ösztöndíjasok százai érkeztek tanulni Magyarországra, magyar tudósok expedíciói rótták a Balkán és Kis-Ázsia útjait, magyar üzletemberek igyekeztek piacot szerezni a szövetséges turáni államokban, magyar tudományos intézet nyílt Konstantinápolyban, kiállítások nyíltak és utcanév-keresztelések zajlottak...”⁶⁶

Kultúra és gazdaság összefüggéseiről tanúskodik ezeknek az akcióknak a kapcsán a Magyar Keleti Gazdasági Központ levele a kereskedelmi Kamarák Országos Irodájának, illetve utóbbiak körlevele, ahogy a turanista tudósok, a gazdasági szakemberek is a magyar érdekvégyesítés egységes szervezését tartották – legalábbis elviekben – kívánatosnak (akár áruház-kultúrközpontok [!] formájában). A gyakorlatban ezek a tervek aztán a kormányzati koordináció és közvetlen támogatás biztosítására is szolgáltak.⁶⁷ Az állami támogatás iránti igény és az elvi fogadókészség megmutatkozott a Keleti Gazdasági Központ kvázi manifesztumában is (*Mit kíván a Magyar Keleti Gazdasági Központ?*), de abban is, hogy vezető politikusok léptek be szép számban a Keleti Szövetség, a magyar befolyás-szerzést támogató társadalmi egyesület tagjai közé.⁶⁸

1917-ben a fővároson túl a déli, partiumi, sőt erdélyi gazdasági csoportok is újra aktivizálódtak. Rigó Máté hívja fel a figyelmet Krausz Simon 1917-es akciójára, amelynek részeként Erdélyt ahhoz hasonlóan igyekezett a romániai terjeszkedés ugródeszékjaként pozicionálni a magyar közgondolkodásban, mint ahogy Tonelli és mások a déli expanzió során Szeged, Arad és Temesvár számára igényelték megkülönböztetett szerepet.⁶⁹ A *Belgrádi Hírek* szerkesztését átvevő Szekula Jenő – bár katonai lapról volt szó – annyi autonómiával rendelkezett, hogy a folyóiratot részben szintén a magyar gazdasági és kultúr-munka szolgálatába állítsa, az elmaradott területek és a magyar gazdaság összekapcsolásából származó kölcsönös előnyök Magyarországon bevett téziséét hangoz-

65 Lásd pl. Fodor Gábor: *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

66 Ablonczy: *Keletre, magyar*, 63.

67 MNL OL K238 2. cs. 1917/833. Kereskedelmi és Iparkamarák Központja. Körlevél. 1917. április 29., 1917/1319. Magyar Keleti Gazdasági Központ átírtára a kamarai központnak. 1917. augusztus 14. Ezeket a gondolatokat az 1917-ben újraindult *Turán* folyóirat – diplomatikusabban – a nyilvánosság előtt is képviselte. Lásd pl. Fayer Pál: A bolgár külkereskedelmi statisztika tanulságai. *Turán* 2 (1917) 1. sz. 52–58.

68 *Mit kíván a Magyar Keleti Gazdasági Központ?* Bp., 1916. Idézi Ablonczy: *Keletre, magyar*, 65.; Farkas Ildikó: A magyar turanizmus török kapcsolatai. *Valóság* 50 (2007) 6. sz. 41–42.

69 Rigó Máté: A „hosszú” első világháború magyarországi nyertesei. Erdélyi iparmágnások 1914 és 1920 között. In: 1916. *A fordulat éve*, 96. Lásd még uő: *Háború, profit, Trianon. Hogyan vésztele át a polgárság az első világháborút?* Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 12.)

tatva.⁷⁰ Szekula más szempontból is a „bevett” fordulatokat használta: a magyar és szerb mellett a magyar és az öszszbirodalmi érdekek között is természetes harmóniát tételezett, s Magyarországot a Monarchiát geopolitikai feladatai ellátásában segítő, dinamikus alkotóelemként mutatta be.

Bár az erőforrások, a vágyott léptékű kormánytámogatás hiánya érezhető maradt, és joggal merülhetnek fel kétségek a magyar elitek végrehajtó kapacitásaival kapcsolatban is, a balkáni terjeszkedés gondolata 1917-ben általánosan elfogadottá vált, s nem mint pusztá elv, hanem mint konkrét feladat. Az elitek többsége a háború közeli végével számolt, s ezért ideiglenesen elfogadta az ambiciózusabb vállalkozások befagyasztását is akár, de ez korántsem jelentette a tervek feladását.

Az utolsó háborús év és a keleti győzelem reményei

1917/1918 fordulóján több esemény erősítette, táplálta az Osztrák–Magyar Monarchia dinamikus, geopolitikailag előnyös helyzetben lévő részeként a háború alatti és utáni expanzióban vezető szerepet igénylő magyar birodalmias gondolkodást. Első helyen a bolsevik forradalom és Oroszország kiesése a háborúból látszott igazolni, hogy a keleti győzelem *de facto* már a központi hatalmaké. Magyarországon a közvélemény a közelmúlt eseményei és a román front közelsége miatt nagy jelentőséget tulajdonított a novemberi román kapitulációnak is. Harmadik helyen meg kell említeni az olasz fronton október vége és december eleje között lezajlott offenzívát, amely a 12. isonzói csata vagy caporetói áttörés néven ismert, s amely a Piave folyóig tolta délnyugat felé a frontvonalat. Ezek a fejlemények azt a benyomást kelthették, hogy a hátország egyre nyilvánvalóbb háborús fáradtsága ellenére lehetséges lesz kedvező békét kötni. Az Amerikai Egyesült Államok tavaszi hadba lépése, majd decemberi hadüzenete Ausztria–Magyarországnak, valamint a görögkérdés az antantot erősítő megoldása 1917 nyarán a közvélekedés szerint olyan, önmagukban kedvezőtlen fejleményeknek tűntek, amelyek szintén nem fordíthaták visszajára a nyugaton kialakult állóháborút és a keleti győzelmet.⁷¹

A magyar követelések elutasításától való félelem az osztrák és/vagy német ellenállás, pacifizmus vagy versengő hatalmi tervek miatt egyre hangsúlyosabban jelent meg a magyar expanzió mellett elkötelezett vezető személyiségek gondolkodásában. Nemcsak a mindig vérmes Szemere kelt ki a szövetséges versenytárs és a „se feje, se fasza” közös diplomaták ellen, de az óvatosabb Apponyi is a magyar erőfeszítések és szenvedések kompenzációjaként a magyar eliteket megillető déli-délkeleti befolyásért állt ki.⁷² A sokak

70 Miklós Hajnalka: Belgrádi Hírek! Belgrádi Hírek! A nagy háború idején rikkancsok terjesztették a magyar nyelvű napilapot a szerb főváros utcáin. *Magyar Szó* 2021. január 10. <https://www.magyarszo.rs/mellekletek/hetvege/a.61419/Belgradi-Hirek-Belgradi-Hirek>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. szeptember 5.); Szabó: *A magyar álláspontok*, 133–135.

71 Galántai József: *Magyarország az első világháborúban, 1914–1918*. Bp., 1974. 367.; Vermes: *Tisza István*, 445–447.

72 OSZK KT Levelestár. Szemere Miklós levelei. 1925/76. 26. sz. Szemere Miklós levele Odescalchi Artúrhoz. 1918. január 2.; Apponyi Albert: *Az új Magyarország*. *Politika* 1 (1917) 1. sz. 4–5.

által hangoztatott szempontokat ugyanakkor a legjobban Rákosi Jenő foglalta össze, aki egy tanulságos vezércikkben (*Az oláh béke*) szögezte le:

„... ártalmatlanná kell tenni az ilyen alattomos és megbízhatatlan szomszédokat. És mikor békét kötünk velük, minekutána megvertük őket, a békekötésnél, föltételei megállapításánál azt is mérlegbe kell vetni, hogy mit követeltek ők maguknak és mily föltételekkel kötnének békét ők, ha a hadak istene nekik kedvezett volna...”⁷³

A magyar birodalmi elképzelések sajátossága volt, hogy a balkáni politika érintette – az amúgy nem a félsziget részeként kezelt – Horvátország és főleg a horvát nacionalizmus ambícióit is. A jugoszláv eszmével nem rokonszenvező horvát elitcsoportok a Habsburg-trializmus „optimális” megoldásával szemben esetleg egy jelentősen kibővített szubdualista szerkezetet is elfogadtak volna, amely a megszerzett és megszerzendő nyugat-balkáni területeket a leendő horvát állam részévé tette volna. Erre azonban a magyar vezető rétegnek csak néhány szereplője mutatott nyitottságot. Andrássy Gyula a horvát nacionalizmus egyik fő erejét jelentő Jogpárthoz fűződő kapcsolatai révén vált ezeknek a próbálkozásoknak egyik lehetséges elősegítőjévé 1917 végétől kezdve. Milan Šufflay, Thallóczy egykori történész-kollégájának, horvát nacionalista politikusnak hozzá intézett leveleiből derül ki, hogy ezt a megoldást a jogpárti értelmiségieknek legalábbis egy része elképzelhetőnek tartotta volna, amely ezen körök szerint „a délszláv állam ködképével” szemben „egyedül hatékony óvószer – a tiszta horvát kurzus” megvalósulását jelentette volna.⁷⁴

Andrássy mellett a függetlenségi – kossuthi – politikai hagyomány hívei emeltek szót a horvát igények érdekében.⁷⁵ Az *Uj Nemzedék* – bölcsen névtelenség mögé rejtőző – szerzője ehhez a hagyományhoz illeszkedve mutatott rá: „próbaköve az államférfiúi bölcseségnek intuitive ráeszmélni a mélyből fakadó mozgalmakra és reális politikai lehetőségek részesévé tenni azokat. – Ezért, zárta sorait az anonim elemző –: [h]abozás nélkül fogadjuk el a horvátok közjogi kívánságát és csatoljuk Boszniát és Hercegovinát virtualiter Horvátországhoz.”⁷⁶ Ez a ritka megnyilvánulás olyan kisebbségi vélemény volt, amelyet még Károlyi hívei is ritkán hangoztattak a képviselőházban. Károlyi nagy külpolitikai beszédében, 1918. május 15-én éppen csak említette, hogy Bosznia kérdését is tisztázni szükséges a politikai tisztánlátás érdekében.⁷⁷ Egyedül Batthyány Tivadar őrizte 1848 örökségét teljes egészében, amikor 1918 júliusában – rövidebb parlamenti felszólalások

73 Rákosi Jenő: „Az oláh béke”. Közli Rákosi Jenő: *Tiszavirág. Cikkek, levelek, beszédek. 1916–1919. I–II. Bp., 1920. II. 149–151. [1918. április 4.]*

74 MNL OL Az Andrássy-család levéltára. P4 1. d. 293. t. Šufflay Milán levele Andrássy Gyulához. 1917. július 17. Šufflay későbbi leveleiben többször visszatért erre a kérdésre, hasonló érveket sorolva. Vö. Uo. P4 1. d. 294. t., 296. t. [1917. augusztus 29., 1918. február 20.]

75 Batthyány Tivadar: *Beszámoló. I–II. Bp., é. n. [1927.] I. 214–216.*

76 A bosnyák–magyar–horvát kapcsolat. *Uj Nemzedék* 5 (1918) 23. sz. 3–5.

77 Károlyi Mihály felszólalása. 1918. május 15. Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. I–XLI. Bp., 1910–1919. (= KN 1910.) XXXIX. 210.

után – javaslatot tett arra, hogy a Monarchiát alakítsák perszonalunióvá, amellyel egy időben létrehozható lenne egy délszláv állam a megmaradó laza konföderáción belül.⁷⁸

E szűk horvátpárti platformmal szemben ott állt a munkapárti ellenzék és a kormányzó pártok egyesüléséből januárban megszületett 48-as Alkotmánypárt monolit tömbje. Az *establishment* mérvadó politikai álláspontjait csokorba gyűjteni igyekvő *Politika* hasábjain Zachár Gyula jogászprofesszor fejtette ki a trializmus alkotmányjogi vétójának indokoltságát, azonban írása a balkáni magyar ambíciókról és a rájuk leselkedő veszélyekről alkotott elképzeléseket is megvilágította. Várakozása szerint az annexió nyomán a bosnyák tartományok „szeparált életfunkciójuk természetszerű megszűnésével megszűnének a dualisztikus államszervezet felforgatására törekvő trializmus bázisa lenni”. Logikája megfelelt a magyar birodalmi ideológia alapvetésének: a nagyobb délszláv tömb politikai és gazdasági önsúlyánál fogva nem lenne többé szabadon kiaknázzható terület, melynek erőforrásai és piacai egyaránt a Magyar Királyság gazdaságát éltetnék. Egy gyenge Horvátország, esetleg Horvát-Dalmát Királyság s a *corpus separatum*ként integrált Bosznia-Hercegovina ugyanakkor egy nagyobb balkáni osztrák–magyar övezet első, a birodalmi magba integrált övezetét alkotta volna, a kortársak reményei szerint lényegében magyar irányítás alatt.⁷⁹

A magyar birodalmiság elképzeléseinek megszilárduló körvonalai, valamely nagyobb délszláv egység ezzel ellentétes forgatókönyveinek merev elutasítása természetesen a megszállt szerb területekről folyó vitákra is kihatott. A kormányfőváltás nem befolyásolta a Szerbia annexiójával szembeni ellenállást: a Tiszát követő Esterházy Móric, majd főleg Wekerle Sándor ugyanúgy a délszláv egyesülés lépcsőfokát látta volna az ilyen átalakulásban, mint előtte Tisza is.⁸⁰ A birodalmon belül létrehozandó délszláv entitás tervének ausztriai támogatottságát nagyban növelte, hogy 1917. július 20-án a korfui nyilatkozatban a horvát emigráció és a szerb dinasztia közös célként határozta meg egy délszláv állam létrehozását, és a délszláv klub terve – úgy tűnhetett – ennek alternatíváját képes kínálni. Ennek volt legkonkrétabb kifejelete, amikor Heinrich von Clam-Martinić gróf, osztrák miniszterelnök novemberben átfogó javaslattal állt elő, amely a trializmussal szembeni magyar vétóra készülve kompromisszumos forgatókönyvként az osztrák–lengyel szubdualizmus mellett hasonló magyar–délszláv struktúra létrehozását javasolta Montenegro és Szerbia annektálását követően. Ez a terv, több alakzatában, 1918 tavaszáig az asztalon maradt, ám megvalósítására nem nyílt valódi esély, mert a magyarországi elitek preferenciáit hűen képviselő Wekerle minden nagyobb délszláv egységet egy leendő irredata kiindulási pontként értelmezett.⁸¹ A közös minisztertanács ülésén, 1918. május 30-án a Clam-Martinićot váltó osztrák miniszterelnök, Ernst Seidler von Feuchtenegg, Horvátország erős jugoszláv szimpátiákkal bíró bánja, Antun Mihalović, valamint a Boszniát kormányzó Stjepan Sarkotić tábornok egyszerre támadta álláspontját.⁸² Ahogy 1915-től

78 Az indemnitás tárgyalása. *Világ* 1918. június 19. 3.

79 Zachár Gyula: A trializmus. *Politika* 2 (1918) 2. sz. 44–45.

80 Felix Höglinger: *Ministerpräsident Clam-Martinić*. Graz, 1964. 210.

81 Uo. 211–212., 215.

82 Helmut Rumppler: *Max Hussarek, Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918*. Graz–Köln, 1965. 93.

kezdvé Tisza javasolta, Wekerle is *corpus separatum*ként kívánta annectálni Bosznia-Hercegovinát, ezáltal is kizárva a délszláv egységet – míg Horvátországot Dalmácia felajánlásával békéltette volna meg.⁸³

A magyar külpolitikai gondolkodás egyéb szféráit ugyanakkor Szerbia háború utáni államjogi státusza kevésbé foglalkoztatta, sokkal inkább nyugtalanította a magyar befolyás kiterjesztésének sikertelensége. Az expanzió kormány- és munkapárti hívei kudarcént élték meg a Szerbia feletti polgári igazgatás ellenőrzésének elvesztését Thallóczy Lajos váratlan halála után. Ezt részben még a miniszterelnökségére reflektáló Tisza István is elismerte.⁸⁴ „Lehet azt tagadni, hogy minket az osztrákok Szerbiában abszolúte, teljesen kiszorítottak?” – kérdezte a munkapárti Sándor Pál 1918 derekán az országgyűlésben.⁸⁵ Elégedetlen volt a szerbiai rendezés menetével Hegedüs Lóránt is, aki a GYOSZ volt vezérigazgatójaként – Pápa város képviselősege mellett – gazdasági kérdésekben komoly parlamenti tekintélynek számított. Ő is a valutakérdés megoldását tartotta elégtelennek, amely túlzott felértékelődéshez vezetett Szerbiában, de Albániában ellentétes következményekkel járt.⁸⁶

A parlamenti hozzászólásokkal szemben a gazdasági élet szereplőit inkább a töretlen optimizmus jellemezte, ami ugyanakkor nem a problémák tagadásában vagy figyelmen kívül hagyásában mutatkozott meg, hanem a szerb gazdaság Osztrák–Magyar Monarchiába való betagozódásának esélyeivel és hozadékaival kapcsolatban kibontakozó diskurzus jövőképében. A Kamarák Országos Irodája és a Keleti Gazdasági Központ együttműködése folytatódott, s a háború utolsó évében számos feldolgozás, elemzés keletkezett, melyeknek szerzői kitartottak a lehetőségek taglalása mellett. A fáradhatatlan Tonelli Sándor a *Közgazdasági Szemlé*ben aprólékosan bemutatta ennek lehetséges működését és a már kialakult kapcsolatokat. Túlzó keserűség nélkül, de ő is a magyar export-import eddiginél határozottabb fejlesztése mellett tört lándzsát, amelyet a német és egyéb verseny, valamint a közös hadsereg adminisztrációja gátol. Ezért a „természetes” kapcsolatok újjáépítésére szólított fel, ami akkor történhet meg – érvelt a közös intézményekkel szemben kollégáihoz hasonlóan fenntartásokkal élő Tonelli –, ha a katonai hatóság a szerb import teljes monopolizálása helyett a polgári szereplőket hozza helyzetbe.⁸⁷

Tonellinél optimistább volt a *Gazdasági és kultur munkánk a meghódított Szerbiában* című munka szerzője, Pártos Szilárd, aki a háborús években rendkívül fontossá váló Sertésforgalmi Hivatalt vezette. Bár hurráoptimista hangot ütött meg, szövege a sikerek sorolása esetében is a hadsereg vállalkozásait tartalmazta nagyrészt – a jelentős késéssel beindult bányászati fejlesztéseket (kőszén és „hadifémek”) – s a katonai kormányzáság által felügyelt osztrák–magyar államvasút munkálatait.⁸⁸ Pártos derűlátását beinduló kereskedelmi ügyletek, képviselőnyitások és persze a győzelem reménye táplálta. Egyes esemé-

83 *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie, 1914–1918.* Hrsg. Miklós Komjáthy. Bp, 1966. 661–668. [1918. május 30.]

84 Tisza István felszólalása. 1917. december 12. KN 1910. XXXIX. 63.

85 Sándor Pál felszólalása. 1918. június 19. KN 1910. XXXIX. 473.

86 Hegedüs Lóránt felszólalása. 1918. január 16. KN 1910. XXXVIII. 140.

87 Tonelli Sándor: A megszállott Szerbia gazdasági élete. II. *Közgazdasági Szemle* 42 (1918) 54.

88 Pártos: *Gazdasági és kultur munkánk*, 63–66.

nyek valóban őt igazolták: Lánczy Leó és Weiss Fülöp bankja ekkoriban nyitott fiókot Belgrádban, amit a politika éppannyira tekintett nemzeti érdeknek, amennyire a bankvezérek bíztak a kormány támogatásában.⁸⁹

Lánczy 1918-ban az új kereskedelmi miniszter, Sztérényi József személyében németbarát, de a magyar érdekeket elszántan képviselő és a Balkánt első kézből ismerő szövetségest kapott. Sztérényi 1918 előtt a *Mitteleuropa*-tervek iránt megértést tanúsító politikusok és gazdasági szakemberek közé tartozott, de ahogy Hegedüs Lóránt vagy akár Wekerle Sándor esetében is, ez hivatalba kerülése után nem jelentette azt, hogy támogatta volna Berlin délkeleti ambícióit, vagy akár a teljes vámunió és gazdasági integráció tervét. Sokkal inkább egy olyan gazdasági tömb lebegett mindannyiuk szeme előtt, amelyben a Monarchiának és azon belül Magyarországnak is jut hely a nap alatt, s nem pusztán a balkáni és ukrán mezőgazdasági termékekkel versengve a német tőzsdéken.

Ennek az elképzelésnek az első lépcsőfokát továbbra is Bosznia-Hercegovina integrációja alkotta volna. Lázár Zoltán – a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság szarajevói irodavezetője, előzőleg egyik igazgatója – dolgozta ki Sztérényi számára a remélt gazdasági előnyök realizálásának vázlatát, leszögezve, hogy „Boszniának Magyarországhoz való kapcsolása [...] olyan problema, melynek sikere vagy sikertelensége eldönti a magyar gazdasági élet jövőendő sorsát is”. Lázár nemcsak az ércbányászat fellendítésében és a szűkös magyar köszénkészletek kiegészítésében gondolkodott, hanem a régió modernizációját elősegítendő javasolta a vízenergia kihasználását is.⁹⁰ Lázár és a mögötte álló kereskedelmi nagybank számára minden adott volt erre, mivel a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság nemcsak részt vett a balkáni gazdasági lehetőségeknek a világháború alatti feltárásában, hanem ekkor már fiókjai működtek Banja Lukában, Mostarban, Brčkóban és Tuzlában, nem beszélve a törökországi intézetekről (Isztambul és Szmirna [Izmir] városokban).⁹¹

Bosznia-Hercegovinán túl a Romániától a bukaresti békében megszerzett délnyugathavasalföldi területek és a Szerbiától elcsatolandó „bolgár korridor” kérdése állt a délre tekintő kormányzati tervezés második helyén. Sztérényi itt közvetlenül a német érdekekkel került konfliktusba. Az ellentét akkoriban éleződött ki, amikor a gazdasági érdekeiket elszántan érvényesítő német diplomaták olyan megállapodásokat kívántak kötni, amelyek a Dunától délre Bulgáriához csatolták volna a Vidinnel határos részeket, és így a Vaskapu nem maradt volna kizárólagosan a Monarchia – Budapestről nézve: a Magyar Királyság – ellenőrzése alatt. Sztérényi meggyőzte Burián Istvánt, hogy közbenjárjon Rudolf Stöger-Steiner közös hadügyminiszternél egy olyan megállapodás érdekében, amely a vaskapui hajózást segítő vontatósín (*Treidelbahn*) kezelését – s ezzel az egész dunai-fekete-tengeri

89 MNL OL Pénzügyminisztériumi Levéltár. Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok (1871–1944) K255 (= K255) 900. cs. 1918/8. 4641. sz. A kereskedelmi miniszter átirata a Kereskedelmi Bank belgrádi fiókvezetőjének svájci utazása alkalmával tett észrevételeiről. Idézi Szabó: *A magyar álláspontok*, 133–135.

90 MNL OL K467 16. cs. 1918/30res. Sztérényi József kereskedelmi miniszter levelezése. Lázár Zoltán beszámolója. Szarajevó. f. 80–82.

91 Társas Czégek. *Központi Értesítő* 1918. augusztus 11. 1669.; Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.: *Magyarország, Bulgária és Törökország közgazdasága*. Bp., 1916.

hajózás ellenőrzését is – osztrák–magyar kézben hagyta volna.⁹² Az ügyben Ottokar Czernin külügyminiszter még 1917-ben demarsot intézett a bolgár kormányhoz, amely azonban a német bátorítás hatására érhető okokból a saját területnövekedésével járó megoldást preferálta, rávilágítva, hogy a „turáni rokonok”, a régiós középhatalmi státuszt kívánó Szófia és az *Ordnungsmacht* szerepére pályázó Bécs és Budapest között is keletkezhetett feszültség.⁹³

Szerbia és Románia legyőzését követően a tervezési folyamat nem csak a kormányzaton belül lépett konkrétabb fázisba. A korábban a miniszterelnökség és a kereskedelmi miniszter számára már folyamhajózási javaslatokat kidolgozó, a kamarák központi irodájával is együttműködő Kvassay Jenő elkészítette – ezúttal nyilvános – áttekintését a béke eljövételével aktuálissá váló, a hajózhatóságot elősegítő feladatokról. Kvassay, ahogy a korban szinte mindenki, az al-dunai hajózást állította a középpontba, s ennek gazdaság-élénkítő, az egyéb magyarországi folyók bekötő szerepét még fontosabbá tevő hatásáról értekezett.⁹⁴ A *Földrajzi Közlemények*ben hasonló hangsúlyokkal Györffy István mutatta be az új magyar–román határt, de a Romániától harminc évre bérbe kapott Turnu Severin-i hajógyár és kikötő, valamint a vaskapui hajózásért vállalt felelősség kérdését is kimerítően elemezte, s gazdasági szempontból fontosabbnak is tartotta.⁹⁵ Fodor Ferenc ehhez a Szörénység vízrajzi viszonyait vizsgálva fűzte hozzá a magyar fejlesztéspolitikai további, háború utáni feladatait, a földrajzilag adott vízrajzi akadályok leküzdését és a létező kapcsolatok kiaknázását. Az ő szeme előtt is a hegyi folyók vízerejének bekapcsolása lebegett a térség iparosításába, vélhetően nem függetlenül az al-dunai hajó- és gépgyártás felvirágoztatásának terveitől.⁹⁶

A balkáni magyar tervekhez képest Románia a külpolitikai horizont félperifériáján helyezkedett el. Tisza és minden jel szerint Wekerle is felismerte, hogy Romániával kapcsolatban a német preferenciák sokkal erősebben fognak érvényesülni, mint Szerbiát vagy akár Bulgáriát illetően. A román ásványkincsek, búza, illetve az ország geopolitikai helyzete valóban növelte Bukarest súlyát a német stratégiai gondolkodásban. Magyar nézőpontból szemlélve viszont Románia elsősorban veszélyforrás volt, nem az ország európai státuszát megalapozni és demonstrálni igyekvő nemzet ambícióinak tárgya. Ha voltak is kísérletek, hogy – a román „alany” elmaradottságából következő civilizációs befolyásolhatóságát kiemelve – egy újabb magyar *mission civilisatrice*-ként pozicionálják a legyőzött Romániában megvalósítandó projekteket, ezek meg sem közelíthették a Balkán iránt évtizedekkel korábban megszilárdult érdeklődést.⁹⁷ A földrajzi közelség, a háború előtti be-

92 MNL OL K255 901. cs. 9. t. 1918/5428. Burián István átirata Rudolf Stöger-Steiner hadügyminiszternek, 1918. június 7. 2–4. f.

93 Czernin jegyzékének tervezete fennmaradt a fentebb hivatkozott MNL OL K255 901. cs. 9. t. 1918/5428. sz. anyag mellékleteként.

94 Kvassay Jenő: Víziutaink mikénti fejlesztése. *Közgazdasági Szemle* 42 (1918) 395–400.; Uő: A Duna-torkolat hajózásának kérdései. Uo. 632–634.

95 Györffy István: Az új magyar föld. A bukaresti békeben Magyarországhoz kapcsolt román területek vízrajzi ismertetés. *Földrajzi Közlemények* 46 (1918) 158.

96 Fodor Ferenc: A Szörénység vízrajzi viszonyai. *Földrajzi Közlemények* 46 (1918) 81–83.

97 Tanulságos Jakabffy Elemér értékelése: a hazai románság jobb civilizációs helyzetét emelte ki, s inkább azt remélte, hogy a magyarországi románokkal fenntartott kulturális kapcsolatok talán civilizálhatják az el-

fektetések és kapcsolatok, valamint a határkorrekciók és békefeltételek megszabásának lehetősége ugyanakkor ellentétes irányba hatott, s együttesen Romániát a Balkán kapcsán már tárgyalt al-dunai hajózás kérdésén túlmenően is a magyar gazdasági expanzió *ad hoc* célországává avatták.

A Romániával kapcsolatos magyar tervek 1918-as maximumát több moldvai megye és egyes nyugat-havasalföldi területek megszerzése jelentette – a teljes annexió gondolata 1917 tavasza után többé nem került elő, még a tárgyalási pozíció javítása érdekében felhozott igényként sem. A magyar elvárások azonban sem az osztrák politikában, sem Berlinben nem találtak kedvező fogadtatásra, s a Bukarestben tárgyaló Szterényi József képviselte követelések java részét nem sikerült kelismertetni. A román elit pedig, magyar jelentések szerint, átmeneti időszakként tekintett a békére, és „a magyarok iránti ellenszenv épp oly nagy, a monarchia felosztásában való reménykedés épp oly szilárd [maradt], mint a beavatkozás előtt volt”. A revans vágya által hajtott román politika ezért makacsul a német orientációt választja, mivel így lehetősége nyílhat utóbb a békeszerződést módosítani, s – mint egy 1917-es jelentés hozzászövegezte – a német vezetés kendőzetlenül igyekszik visszanyesni Ausztria–Magyarország esetleges háborús követeléseit.⁹⁸

Chorin Ferenc, a GYOSZ elnöke a béketárgyalások idején maga is az osztrák és a birodalmi német önzéstől tartott, s elvárta, hogy Budapest harcolja ki a magyar résztulajdon jogát az olajtermelésben, illetve a garantált olajkvótát a hazai finomítók számára. A romániai mezők feltárása és kiaknázása már 1914 előtt megjelent – a Magyar Állami Földtani Intézet kutatásának is köszönhetően – a tudomány és a gazdasági élet vezetőinek gondolkodásában, s mint más, korábbi ambíciók esetében is, 1918 elején úgy tűnt, eljött az ambíciók valóra váltásának lehetősége.⁹⁹ Ebben a kérdésben a magyar nagyipar vágyai elsősorban a német érdekekkel ütköztek – s a kimenetel is ennek megfelelően alakult. A bukaresti béke a kőolajiparra kizárólagos német érdekeltséget ismert el. Az osztrák „mohóságától” tartva Chorin azt is javasolta, hogy a magyar államvasutak akadályozzák vagy legalábbis drágítsák meg a nyersanyagok és mezőgazdasági termények Ausztriába szállítását, ha Bécs nem egyezik bele, hogy a bukaresti békében előírt, a központi hatalmaknak szállítandó nyersanyagok és élelmiszerek megosztása a lakosságszám, ne pedig az ipari potenciál alapján történjen. Erre a fenyegetésre azért volt szükség, mert Chorin sommás ítélete szerint „[a]z eddigi tapasztalatok után az együttműködés Ausztriával alig lesz lehetséges”.¹⁰⁰

Néhány héttel később egy bukaresti beszámolójában Szterényi vázolta a kialakulófélben lévő békét a kormány számára. A formálódó megállapodást félkoloniális, de Bukarest számára is jogokat fenntartó viszonyként írta le, amely hosszabb távon nem is a sarcolást tűzi ki fő célul, hanem inkább a német és osztrák–magyar befektetők és vásárlók

maradott Romániát – de a magyar állam számára feladatot ebben nem látott. Jakabffy Elemér: *A románok hazánkban és a román királyságban. Kultúr- és szociálpolitikai tanulmány.* Bp., 1918. 16–19., 52–53.

98 MNL OL K467 16. cs. 1917/17res. Székely Béla miniszteriumi fordító bizalmas jelentése Sándor János belügyminiszternek. f. 72–73.

99 Tringli István: Adalékok a Magyar Állami Földtani Intézet dualizmuskori történetéhez. *Technikatörténeti Szemle* 16 (1986/87) 72–73.

100 Gyáripari hírek. *Magyar Gyáripar* 8 (1918) 5. sz. 11.

privilegiumainak biztosítását más külföldi gazdasági szereplőkkel szemben. Beszámolójában ekkor is a Turnu Severinben kiépítendő magyar jelenlét és a dunai hajózás feletti ellenőrzés elismertetése szerepelt központi helyen.¹⁰¹ Ám kisebb horderejű kérdések, így a kompenzációkénti ingatlanszerzés ügyén túl a magyar ambíciók jórészt zátonyra futottak, elsősorban a vilmosi Németország Romániát védő-támogató irányvonala miatt. Szterényi egy beosztott delegáltja a listához még hozzáfűzte, hogy a Német Császárság nem kész a kompromisszumra a kőolajiparral kapcsolatban, amelyet egészében ellenőrzés alá kíván vonni – ekkor már látszott az, aminek elkerülhetőségében Chorin az év elején még bízott.¹⁰² Wimmersperg Frigyes, Szterényi bizalmasa és a bukaresti béke tárgyalásai után a kereskedelempolitikáért felelős osztályfőnök összességében megerősítette ezeket a benyomásokat. 1918. márciusi jelentéseiből kiviláglik, hogy Magyarország, álláspontjához és érdekeihez ragaszkodva, a békét még képes lehetett késleltetni, a német prioritásokat befolyásolni azonban már nem, és osztrák oldalról egyre nagyobb nyomás mutatkozott a tárgyalások lezárása, a gyors békekötés érdekében.¹⁰³

A Romániában tehát fontos kliensállamot látó német külpolitika és az osztrák élelmiszeréhség együttesen sikerrel korlátozta a területet és előjogokat egyaránt biztosítani igyekvő magyar törekvéseket. A maximális programtól igencsak elmaradó végeredményt a hazai gazdasági és kormányzati elit különösebb tiltakozás nélkül fogadta el. Wekerle Szurmay Sándor honvédelmi miniszterhez intézett átiratában „nagy és értékes” terület-növekedésről számolt be, amelynek az ausztriai birodalomrésszel való megosztása nyomán lehetővé válik majd a betagozása.¹⁰⁴ De ennél is fontosabb volt a balkáni befolyásszerzés kapcsán már bemutatott al-dunai határmódosítás és a Turnu Severinben szerzett jog a folyami hajózás feletti befolyás megőrzésére. Aligha tévedünk, ha ebben látjuk a magyar követelések minimumát, amelyet Bécs és Berlin is elfogadott. Így mégiscsak esélyt kaphatott az a Kvassay Jenő által is képviselt terv, hogy az útvonalat, a Vaskapun való áthaladást szolgáló kötélvasutat és a folyami hajóforgalom meghatározó szeletét egyaránt az Osztrák–Magyar Monarchia, különösen pedig a Magyar Királyság ellenőrizze, és ezáltal folyami hegemóniára és gazdasági előnyre tegyen szert.¹⁰⁵ Ez a gazdasági érdekképviselések és a kormányzat számára egyaránt elfogadható végeredmény volt, amely megédesítette a német diktátumok, így a kőolajiparból való kiszorulás keserű piruláját.

101 MNL OL K467 16. cs. Szterényi-iratok. 1918/3. Szterényi József jelentése Bukarestből. 1918. március 17. f. 242–244.

102 Uo. 1918/14. Kallós [Bertalan] távirata. 1918. március 11. f. 153.

103 Uo. 1918/15. Wimmersperg Frigyes bukaresti jelentései. [1918 eleje.] f. 202–211.

104 MNL OL K256 7. cs. 1918/13res. Wekerle Sándor miniszterelnök átirata Szurmay Sándor honvédelmi miniszternek. 1918. május 4. f. 683.

105 Kvassay Jenő: *A Duna-torkolat hajózási kérdései. A Magyar Duna Bizottság 1918. évi július 1-én tartott ülésében.* Bp., 1918. 9–10.

Németellenesség és külpolitikai rövidlátás: a magyar birodalmi gondolat végőrái

A magyar elitcsoportok ekkoriban tapinthatóvá váló németellenes fordulata egyenes arányban állt a (keleti) győzelembe vetett hit erősödésével. Amíg az Osztrák–Magyar Monarchia és főleg a Magyar Királyság területe és egysége forgott kockán, a képviselőházban és a sajtóban is a németbarát kinyilatkoztatások tömege jelent meg, míg a német túlhatalom kockázatairól virágnyelven illett megszólalni. Ahogy a fenyegetettségtudat a győzelmi terveknek adta át a helyét, ennek a dinamikának is megfordult az iránya. A németbarát és háborús helytállásra biztató Germanicus [Germanus Gyula, turanista, orientalista tudós] következetesen a „germán-turán kézfogás” fontosságáról beszélt, ám ő is kiemelte, hogy ennek „sajátosságunk megőrzése mellett” kell végbemennie, s egészében véve a magyarságot a hatalmas *Germanentum* egyenjogú partnereként pozicionálta.¹⁰⁶ A *Cél* ugyanazon lapszámában a „reálpolitikai” értékelést Altenburger Gyula végezte el, aki habozás nélkül kimondta: „Nekünk is igényünk van a napfényhez és ezt az igényünket érvényesíteni akarjuk.” Ezzel Altenburger nemcsak a megkésétt imperia-izmusának adott őszinte kifejezést, de a magyarság kettős német kötelékeinek átgondolására is felszólította az olvasókat. Egy olyan „Magyarország s Ausztria, Lengyel-, Bolgár és Törökország” részvételével megszülető új konföderációt vizionált, amelyhez „később talán, ha erre méltókká lesznek, még Oláhország és Szerbia is hozzákapcsolódhatnak”. Célja egy olyan magyar vezetőségű blokk körvonalazása volt, amely Németországgal szövetségi viszonyt és akár szoros gazdasági kapcsolatot ápol, ám méreténél fogva nem alárendelhető új, kollektív államegyeniséggel is rendelkezik.¹⁰⁷

A két véglet között helyezkedett el tulajdonképpen a magyar politikai *mainstream*, amely egyszerre fogadta el, sőt üdvözölte a német szövetség tényét, s utasította el Berlin és hadserege ukázokban, kategorikus utasításokban gondolkodó hegemoniáját. Ide volt sorolható Wekerle, aki Románia kapcsán több alkalommal konfliktusba került a német vezetőkkel, de még Sztéryni is, sőt Hegedüs Lóránt szintén többször felszólalt a német túllapások ellen. Ugyanez igaz Tiszára, az pedig éppen az 1918. tavaszi és nyári német–osztrák–magyar gazdasági tárgyalásokon derült ki, hogy Gratz Gusztáv – aki rövid magyar pénzügyminisztersége után visszatért a kereskedelempolitikáért felelős külügyminisztériumi osztályfőnökséghez – újólag igazolta Tisza bizalmát.¹⁰⁸

A meggyőződés, mely szerint eljött az idő a keleti győzelem hasznának kiaknázására, de legalábbis biztosítására, számtalan tavasszal és kora nyáron megjelent újságcikkből kiolvasható. Ezek koncentrált mintáját tartalmazza a kormány- és háborúpárti félhivatalos kiadvány, a *Külügy-Hadügy*, amelynek hasábjain a nyugatos költő-újságíró Gellért Oszkár értelmezte a fegyvernugvás irányába mutató eseményeket. Ő is úgy vélte: az antant új erőforrást – egy évvel az Egyesült Államok hadba lépése után – immár nem tud bevonni

106 Germanicus [Germanus Gyula]: A nagynémet mozgalom és a magyarság. *A Cél* 9 (1918) 7. sz. 417–418.

107 Altenburger Gyula: Államszövetség: Intő szó. *A Cél* 9 (1918) 7. sz. 388–389.

108 Vermes: *Tisza István*, 452–453.

a háborúba, míg a központi hatalmak a keleti győzelmekkel és ott szerzett új befolyásukkal éppen jelentősen megerősödnek.¹⁰⁹

1918 tavaszán és nyarán ezért a déli és keleti expanzió révén elérhető rövid távú biztonsági, valamint közép-, illetve hosszú távú gazdasági-politikai hatalomnövekedés kérdései álltak a magyar külpolitikai gondolkodás homlokterében. Erről a folyamatról tanúszkodott a GYOSZ elnöke által 1918. május 1-én közzétett, a gazdasági elit szempontjából elvégzett számvetés, amely az ekkori expanziós tervek szintézisét, sok szempontból eszenciáját tartalmazta. Fenyő Miksa A gyáripár háborús problémái című írásában egyszerre legitímálta a magyar expanziót a nemzetek együttműködéséből fakadó kölcsönös előnyökre hivatkozva, és foglalt mégis határozottan állást a magyar hatalom erővel támogatott kiterjesztésének imperatívusza mellett. A fejlett birodalmias politika Fenyő szerint elengedhetetlen lett volna a nemzet sikeréhez, és egy legalább félig megnyertnek vélt háború vége felé közeledve tett kísérletet a legfontosabb szempontok összefoglalására. Megismételte a bevett gondolatmenetet, amely defenzív és expanziós politika közé egyenlőségelet tett: „nem kívánunk mást – írta – mint [...] a hazai föld csorbítatlan megvédését, barátságos gazdasági összeköttetést szomszédainkkal, békét mindenkivel, aki elismeri jogainkat az élethez, morális és materiális erőink kifejtéséhez”, a háborút pedig azzal indokolta, hogy „nem maradt egyéb hátra, mint kikényszeríteni a magunk számára, amit a gyűlölködés, a korlátolttság tőlünk megtagadott...”¹¹⁰

A jövőre nézve Fenyő a piacok biztosításában látta a gazdaság fellendülésének zálogát, majd váratlan konkrétsággal rögzítette:

„... éppen az utolsó esztendő folyamán – számos kétség és ingadozás után – megérlelődött a magyar iparban az a meggyőződés, hogy a Németországhoz való szorosabb gazdasági közeledés veszélyeket idézhet fel a magyar ipari termelésre, anélkül, hogy a magyar mezőgazdaságnak megfelelő ellenértéket jelentene.”

Az esszé végére hagyott gondolat is jelezte: a magyar *establishment* együttműködésre kapható volt ugyan a birodalmon belül és szövetségi rendszerében egyaránt, de elutasította, hogy saját érdekeit nagyobb egységekben feloldódva képviselje, s inkább a saját maga tartalmi egyenjogúsításán – saját befolyási övezet, piacok stb. biztosításán – alapuló stratégia mellett kötelezte el magát.¹¹¹ Az árnyalatnyi eltérések mellett a Wekerléhez, Sztérynyihhez és Gratzhoz vagy éppen Chorin Ferenchez hasonló „németbarátokkal” és a német (vagy osztrák) szövetségesekkel szemben eleve tartózkodóbb politikusok és üzletemberek (Lánczy Leó vagy Tisza István) ezekben az alapvető értékekben és elvekben messzemenően egyetértettek.

A Fenyő írásában kifejtett „informális birodalmi gondolat” konkrét céljain túl egész indíttatásában és önképében őrizte a 19. századi magyar nacionalizmus igényét arra, hogy

109 Gellért Oszkár: A breszt-litovszki frontáttörés. *Külügy-Hadügy* 1918. február 17. 1.; Uő: A nyugati front márciusa. *Külügy-Hadügy* 1918. március 17. 1-2.

110 Fenyő Miksa: A gyáripár háborús problémái. *Magyar Gyáripár* 8 (1918) 9. sz. 1-2.

111 Uo. 3.

a magyarság a hatalmi politika rendszerében is elfoglalja helyét a fejlett európai nemzetek között, és ezért féltékenyen védte prioritásainak rendszerét. Abban azonban markánsan 20. századi jelenség volt, hogy a területi célok korlátozottak voltak – korlátozottabbak, mint számos nacionalista politikus gondolkodásában –, és elsősorban az informális befolyás, a formális előjogok és a gazdasági lehetőségek kiaknázásának monopóliumai jelentették elsődleges célrendszerét.

1918 nyara ezeknek a gondolatoknak a hevében telt. Új elemként egyre markánsabban jelent meg az ukrán területek gazdasági kiaknázásának kérdése, ez azonban a Balkán elsőségét a magyar külpolitikai gondolkodásban nem fenyegette, s a német hatalommal való versengés lehetetlensége is nyilvánvalóvá vált.¹¹² A háborús helyzet alakulása, a Monarchia közös minisztertanácsokon is tárgyalt végkimerülése ekkor nem hatott a külpolitikai gondolkodás ezen irányára. Az elitek önbizalmát vezető politikusok is táplálták, mint például Tisza István kitartása, aki önzéssel és defetizmussal vádolta a Károlyi-pártot „a győzelem küszöbén”.¹¹³ Híve, a kolozsvári egyetemi tanár Balogh Arthur, aki 1920 után az erdélyi magyarság egyik vezető értelmiségijévé vált, és a kisebbségi jog új területén fejtette ki elsődleges tudományos tevékenységét, ekkor még magabiztosan szögezte le: az „önrendelkezés elve nem jogi, hanem hatalmi kérdés”.¹¹⁴

Ezt a gondolkodást a hivatalos politika gesztusai is tükrözték és megerősítették. Burián István közös külügyminiszter júliusi deklarációjában a wilsoni elvekre hivatkozva, de hallgatólagosan még ragaszkodott a keleti győzelem nyomán kötött békeszerződések eredményeihez, azokat az elvekkel összeegyeztethetőnek tartva. Az 1918. szeptember 15-én kiadott újabb felhívásában annyi jelezte a béketárgyalások megkezdésének sürgetőbbé válását, hogy a keleti békék ügyében, a harcok lezárásának kérdéséhez hasonlóan Burián előfeltételek nélküli, de kötelezettségekkel sem járó megbeszélésekre szólított fel.¹¹⁵ Valódi döntetlen esetén erre esély is nyílhatott volna, de ez a döntetlen a német hadsereg fekete napja, 1918. augusztus 8. óta valószínűtlen kimenetellé változott: az antant győzelme már elérhető közelségbe került.

Az *establishment*-közeli magyar közvélemény ezért leginkább egy „régimódi” nagyhatalmi konferencia révén tartotta a konfliktust lezárhatónak. Akár liberális újságírók is, mint Vértesi Dezső és Gellért Oszkár, a háborúért korántsem lelkesedve és a politikai helyzet kényszereivel számot vetve hirdették, hogy más kiút a hadviselő felek számára nem létezik.¹¹⁶ Mint Vértesi írta ekkor:

„Szerbia sorsa nem is nyugtalanítja az antantot. De még a népek unottig ismételtett önrendelkezési joga sem alkalmas arra, hogy a hadviselő feleket a zöld asztaltól visszatartsa. Egyik fél sem óhajtja, hogy oly formában alkalmazzák ezt a politikai ér-

112 Ezt különösen jól illusztrálja a tapasztalt diplomata, egykori külügyminisztériumi osztályfőnök és kijevei megbízott Forgách János vezette értekezlet. Lásd MNL OL K467 16. cs. Szterényi-iratok. 1918/16. Protokoll der Sitzung der oesterreichisch-ungarischen Kommission. Kijev, 1918. április 3. f. 143–148.

113 Tisza István felszólalása. 1918. június 19. KN 1910. XXXIX. 395.

114 Balogh Arthur: Demokrácia és nemzetiség. *Magyar Figyelő* 8 (1918) 226.

115 A monarchia közvetlen eszmecserére szólítja föl a hadviselőket. *Pesti Hírlap* 1918. szeptember 15. 1–2.

116 Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle* 8 (2009) 4. sz. 88–89.

telemben csak romboló és nem építő jelszót, hogy a hatalmak egymás belső ügyeibe beleavatkozzanak. Talán legkevésbé Anglia. Mert akkor végleges béke megkötésére alkalom nem nyílta.”¹¹⁷

A *Politika* főszerkesztője ugyanekkor még az ukrán béke gazdasági előnyeiről és a német (!) gazdasági-külkereskedelmi fenyegetésről értekezett,¹¹⁸ míg Krisztics Sándor jogász-professzor szeptemberben fejtette ki: a „délszláv józanabb elemek” továbbra is tisztában vannak azzal, hogy a Monarchia oldalán inkább megtalálják számításukat, mint a velük feloldhatatlan érdekellentétben álló Olaszország mellett.¹¹⁹

A fentiek magyarázzák, hogy a magyar informális birodalom kiépítésére vonatkozó tervek valódi revíziója miért nem játszódott le 1918 nyarutóján. Az elképzeléseket a történelem söpörte el: a bolgár fegyverszüneti kérelem ismertté válását követő három hét alatt, a régi tervek emlegetése nélkül, viharos gyorsasággal következett be a vereség tényének – ha nem is következményeinek – tudatosodása. Az 1917–1918-ban kiteljesedett, a balkáni expanzió programját egységbe fogó birodalmias külpolitikai gondolkodás jelentőségét nem következményei adják. A korabeli vezető rétegek mentalitását tükröző folyamat azért fontos eleme a világháború magyar és regionális történelmének, mert rámutat a magyar nacionalizmus századfordulós alakváltozatának sajátos ambivalenciájára, egy önmagát európai hatalmi tényezőként és civilizáló erőként értelmező elitársadalom világképére, s önépítő, magát a nyugati nagyhatalmakhoz emancipálni igyekvő ambícióitól elválaszthatatlan uralomvágyára. Egyszerre mutatkozik meg benne a késő dualizmus korszakának jelentős tudományos és gazdasági intézményi tőkéje, tervezési kapacitása, egy, a politikai megosztottság ellenére is többé-kevésbé azonos víziót követő *establishment* képessége közös vállalkozások meghatározására és megindítására, de a hiányzó gazdasági erő, a feloldhatatlan gyengeség, és a birodalom közös intézményeivel és a német szövetséggel szembeni fenntartások garmadája is. A fenti elemzésből az is kiderül, hogy ebből a világképből kiindulva a régió nemzeti számára valóban értékes, nem a hatalmi fölényen nyugvó közép-európai rend felvázolása lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Egy ilyen vízió megfogalmazására csak a világháborús elit és politikai rend ellenzéke tett kísérletet 1918 őszén, a háborús vereség árnyékában. A történész eszközeivel végérvényesen nem megválaszolható kérdés, hogy a vetélkedő nacionalizmusok logikája önmagában ítélte bukásra az októbristák vállalkozását, vagy abban az itt bemutatott előzmények, az expanziós gondolkodás keltette bizalmatlanság és ellenszenv is szerepet játszottak.

117 Vértési Dezső: A béke feltételei. *Külügy-Hadügy* 1918. augusztus 4. 1.

118 Dobay István: Uj Ukrajna. *Politika* 2 (1918) 7. sz. 17–26.

119 Krisztics Sándor: Olaszország és a délszlávok. *Politika* 2 (1918) 8–9. sz. 58–59.

CONTENTS

STUDIES

- Márton Rózsa** *Bruno of Augsburg and Saint Stephen. A Case Study on the Political Aspects of Individual Movement* 615
- Levente Nagy – Emőke Rita Szilágyi** *From Hollókő to Esztergom. New Data on the Genealogy of the Oláh, Hunyadi and Dracula Families* 639
- János Buza** *A Preface of the Financial Crisis. In the Wake of Article 28 of Law 1613* 669
- Gergely Romsics** *Interest, Influence, Empire. Balkan Expansion in Hungarian Foreign Policy Planning, 1917–1918* 679
- Márta Hantos-Varga** *Benchmarks for Political Action Based on Christian Theories of the State and the Declarations of the Holy See* 705
- Andor László** *The Influence of Gyula Szekfű's Historiographical Views in his Own Time* 737
- Attila Novák** *Kibbutz and Cooperatives, or Cooperative Ideas in 1960's Hungary – with Israeli Echoes* 753

DEBATE

- Gábor Gyáni** *On a Style of Debate* 765
- Béla Tomka** *On Contemporary History Research and the Veto of Sources* 775
- Tibor Valuch** *Objectively about Contemporary History and the Society of State Socialism. Comments on the Article by Gergely Krisztián Horváth* 781
- Zsuzsanna Varga** *Discussion Article or Indictment?* 791
- Gergely Krisztián Horváth** *On the Margins of a Cancelled Debate* 799

E számunk szerzői

Buza János, történész, nyugdíjas egyetemi tanár [Budapesti Corvinus Egyetem] ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Hantos-Varga Márta, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, MTA-BTK „Lendület” Tíz generáció kutatócsoport-vezető ● László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Nagy Levente, habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Román Filológiai Tanszék ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Rózsa Márton, projekt munkatárs, Bécsi Egyetem, Történelmi és Kulturális Tanulmányok Kara, Történeti Intézet ● Szilágyi Emőke Rita, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz osztály ● Tomka Béla, tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék ● Valuch Tibor, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, kutató professzor, Társadalomtudományi Kutató Központ, Politikatudományi Intézet ● Varga Zsuzsanna, tanszékvezető, egyetemi tanár, oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Történeti Intézet

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

